

प्राथमिक तहमा मुसहर बालबालिकाहरुको सहभागिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन
विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) को आवश्यकता पुरा
गर्ने प्रयोजनको लागि प्रस्तुत
शोध-पत्र

शोधकर्ता

यादव प्रसाद घिमिरे

क्याम्पस क्रमाङ्क: १००/०६५

परीक्षा क्रमाङ्क: २३३००९०

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. १३६७-९२

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस सिन्धुली,
२०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, सिन्धुली, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत एम्.एड्. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी यादव प्रसाद घिमिरेले प्राथमिक तहमा मुसहर बालबालिकाहरुको सहभागिता शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । निकै मेहनत र परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि शोध मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

.....

भागवत थापा
शोध निर्देशक
शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विभाग
सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस,
सिन्धुली

मिति: २०६८/०९/२८

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, सिन्धुली, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) दोस्रो वर्ष परीक्षा क्रमाङ्क : २३३००९० का परीक्षार्थी यादव प्रसाद घिमिरेले शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत प्राथमिक तहमा मुसहर बाल-बालिकाको सहभागिता शिर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	भागवत थापा	विभागीय प्रमुख/शोध निर्देशक
२.	शारदामणि खड्का	क्याम्पस प्रमुख/सदस्य

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पुरा गर्नको लागि प्राथमिक तहमा मुसहर बालबालिकाहरुको सहभागिता अध्ययन शिर्षकमा शोध कार्य सम्पन्न गरि यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरि यो विषयमा शोध कार्य गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत अनुसन्धानको प्रस्तावना लेखन देखि शोधपत्रको अन्तिम लेखाइ सम्म सहयोग, सल्लाह एवम् निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक भागवत थापा प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसै गरि आवश्यक सल्लाह सुझाव मार्गदर्शन एवम् प्रोत्साहन उपलब्ध गराई कार्य सम्पन्न गर्न सहयोग पुर्याइ शोधपत्र तयार पार्ने वातावरण सृजना गरिदिने र स्वीकृत प्रदान गर्ने क्याम्पस प्रमुख शारदामणी खड्का प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै शोध अध्ययनको विभिन्न चरणमा प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग उपलब्ध गराइ सहयोग पुर्याउनु हुने सन्तोष घिमिरे प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने शिलशिलामा प्रश्नावली, अन्तरवार्ता तथा छलफलमा सहभागी हुनुहुने सम्बन्धित विद्यालयका प्राधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आफ्नो अमूल्य समय, श्रम, धन, मन खर्च गरि उच्च शिक्षा प्राप्त गर्न अवसर एवम् प्रेरणा दिनुहुने परम पूजनीय आमा-बाबु र परिवार सदस्यहरु प्रति ऋणी छु । अध्ययन गर्ने क्रममा सहयोग गर्नुहुने मित्रहरुलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

त्यसैगरी कतिपनि भन्कट नमानी समयमा नै शोधपत्र टाईपिङ्ग गरि सहयोग गर्नुहुने श्री इन्द्र कुमार चौधरी लाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधकर्ता

यादव प्रसाद घिमिरे

शोधसार

प्राथमिक तहमा मुसहर बालबालिकाहरुको सहभागिता नामक शिर्षक राखेर तयार गरिएको हो । यो शिर्षक रहेको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र शंकाय अन्तर्गत शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय बर्षको आंशिक उद्देश्य परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको छ । यस अध्ययनका उद्देश्यहरु यस प्रकार रहेका छन् ।

प्राथमिक तहमा मुसहर समुदायका बालबालिकाहरुको भर्ना र उपस्थितिको अवस्था पता लगाउने । कक्षा क्रियाकलापमा कस्तो सहभागिताको अवस्था रहेको छ, केलाउनु रहेको थियो भने मुसहर बालबालिकाहरुको शिक्षामा देखिएका सहभागितासंग सम्बन्धित समस्याहरुको पहिचान र त्यसका सामाधानका बारे सुझावहरु पेश गर्ने रहेको थियो ।

यो अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्नको लागि सर्लाही जिल्लामा रहेको हरिपुर स्रोत केन्द्रका विद्यालयहरु मध्ये ३ वटा विद्यालयका कक्षा ४ र ५ मा पढ्ने ३-३ जना मुसहर छात्र-छात्राहरु, प्रत्येक कक्षाका कक्षा शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापनका पदाधिकारीहरुलाई नमुना छनोटको रूपमा लिइएको थियो । विद्यालयमा मुसहर बालबालिकाको भर्ना संख्या, उपस्थिति र कक्षा छोड्ने दरको तथ्याङ्क संकलन गर्न तथ्याङ्क रेकर्ड फारमको र विभिन्न व्यक्तिहरूसंग राय लिन अवलोकन फारम र बन्द प्रश्नावली प्रयोग गरेको थियो ।

अध्ययनको लागि क्षेत्रको नमुना छनोट गर्दा जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीसंग सम्पर्क राखि भर्नादर र कम शैक्षिक स्तर रहेको भण्डै सदरमुकामबाट ३० कि.मी. टाढा रहेको सर्लाही जिल्ला जब्दी गा.वि.स. वार्ड नं.-१, ६ र ९ मा पर्ने मुसहर बस्तिमा रहेका ३ वटा विद्यालयलाई छनोट गरिएको थियो।

यो अध्ययन प्राथमिक स्रोतका तथ्याङ्कहरु र आवश्यक ठाउँमा द्वितीय स्रोतका तथ्याङ्कहरुको आधारमा गरिएको थियो । अभिभावक, बालबालिका, प्र.अ., कक्षा शिक्षक, जि.शि.का., तथा आवश्यकता अनुसार उद्देश्यमूलक छनोट विधीको प्रयोग गरि प्रश्नावली र अन्तरवार्ता द्वारा तथ्याङ्क

संकलन गरिएको थियो । अध्ययन अनुसन्धानको क्रममा अवलोकनको आधारमा डायरी टिपोट गरिएको थियो ।

अध्ययन प्रतिवेदन नतिजा अनुसार धेरै जस्तो मुसहर बालबालिकाहरु विद्यालय भन्दा बाहिर छन्। विद्यनार्थीको विद्यालय नियमिततामा कमि छ । विद्यालय छोड्ने दर बढी छ र अभिभावकहरु निरक्षर छन् भन्ने कुरा थाहा भएको थियो ।

मुख्य कारक तत्वमा बेरोजगारी, गरिबी, अशिक्षा र अभिभावकहरुको प्रवृत्तिको कारणले बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच न्यून रहेको देखियो । बालबालिकालाई घरेलु काममा संलग्न गराइएको पाइएको छ । शिक्षा प्रति अभिभावकहरुमा चेतनाको कमि पाइएको छ । अध्ययनका आधारमा मुसहर बसोबास गरेको बस्तिमा सघन रुपमा जनचेतनात्मक कार्यक्रम गर्नु पर्दछ । अभिभावकहरुको लागि अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नु पर्दछ । सरकारी र गैर-सरकारी निकायहरुबाट मुसहरहरुको रोजगारीका लागि कार्यक्रमहरु ल्याउनु पर्दछ । बालबालिकाहरुको लागि छुट्टै शिक्षा निति ल्याउनुपर्ने आदि सिफारिस गर्दै विभिन्न सुझावहरु दिइएको छ ।

बिषयसूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञता	iv
शोधसार	v
बिषयसूची	vi
संक्षिप्त शब्दावली	vii

परिच्छेद : एक

परिचय

- १.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि
- १.२ समस्याको कथन
- १.३ अध्ययनको औचित्य
- १.४ अध्ययनको उद्देश्य
- १.५ शोध प्रश्नहरु
- १.६ अध्ययनको परिसिमाहरु
- १.७ अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दहरुको अर्थ

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

- २.१ सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन
- २.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका
- २.३ शैक्षिक उपादेयता

परिच्छेद : तीन

अध्ययनको विधी

- ३.१ अनुसन्धान ढाँचा
- ३.२ जनसंख्या
- ३.३ नमुना छनौट
- ३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरु
- ३.५ अध्ययन साधनको छनौट र परीक्षण
- ३.६ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया
- ३.७ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा

- ४.१. छनौट गरिएका विद्यालयका जातिगत विवरण
- ४.२. मुसहर जाति तथा गैर-मुसहर विद्यार्थीहरुको कक्षा कृयाकलापमा सहभागिता
- ४.३. नमूनामा परेका विद्यालयहरुमा मुसहर विद्यार्थीहरुको कक्षा दोहोर्चाउने अवस्था
- ४.४. मुसहर विद्यार्थी र अन्य(बाहुन, क्षेत्री) विद्यार्थीहरुको प्राथमिक तहमा उत्तिर्ण र अनुत्तिर्ण संख्या
- ४.५. मुसहर बालबालिकाको कक्षा छोड्ने दर
- ४.६. विद्यालय छोड्ने कारण र तिनमा देखिएका सामाजिक सांस्कृतिक प्रभाव
- ४.७ विद्यालयसँग सम्बन्धित कारणहरु
- ४.८. प्राथमिक तहमा मुसहर छात्र-छात्राहरुको विद्यालय छोड्ने प्रवृत्ति
- ४.९. प्राथमिक तहमा बालबालिकाको विद्यालयमा नियमित नहुनुको कारण र सामना गर्नु परेका समस्याहरु
- ४.१०. अध्ययन छनौटमा परेका विद्यालय, प्र.अ. र विद्यालय विद्यालय व्यवस्थापन समितिका नामावली विवरण
- ४.११. मुसहर समुदायमा पर्ने विभिन्न जातहरुको विवरण
- ४.१२. मुसहर बालबालिकाको शैक्षिक सहभागिता बढाउनका लागि सरकारी संस्थाहरुले

खेलेको भूमिका

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ती, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ती

५.२ निष्कर्ष

५.३ सुझावहरु

सन्दर्भ सामाग्री

अनुसूचीहरु

परिच्छेद एक :

परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमी

मानव सभ्यताको विकासक्रम संग-संगै शिक्षाको पनि विस्तार र विकास भएको पाइन्छ। शिक्षाको विकासक्रमबाट नै हरेक राष्ट्रहरूको विकास सम्भव भएको छ। विभिन्न समय, काल र परिस्थिति पार गर्दै शिक्षाले व्यापक रूपमा आधुनिक युगमा प्रवेश गरेको पाइन्छ। प्राचिन कालमा शिक्षालाई ज्ञान आर्जन गर्नु मोक्ष प्राप्तिका लागि हुन्छ, भन्ने विचार संग-संगै मध्यकालिन र आधुनिक युगमा नयाँ-नयाँ विचारहरूबाट यसको विकास गर्नमा सहयोग पुगेको पाइन्छ। शिक्षाको विकास व्यक्ति र समाजको उत्थान गर्ने एक प्रमुख साधन हो। जसले व्यक्तिमा रहेको अन्तरनिहित प्रतिभालाई बाहिर प्रस्फुटन गरि मानिसलाई जीवन यापन गर्न योग्य र सक्षम बनाउँछ। शिक्षा नै मानिसको लागि सर्वाङ्गण विकासको रूपमा रहेको हुन्छ र यो गतिशिल र निरन्तर रूपमा चलिरहने प्रक्रिया हो।

सामान्यतया नेपालको तराई तथा भित्री मधेशमा एकवद्ध भै कुल जनसङ्ख्याको भण्डै ०.३% सङ्ख्यामा रहेको मुसहर जाति सर्लाही जिल्लामा जि.वि.स. को तथ्याङ्कको आधारमा ४८,२५१ मुसहरजाति बसोवास भएको तथ्यले देखाउँदछ साथै तराईका खोला, नदी तथा कुलोहरूमा माछा मार्ने, साहु माहाजन कहाँ दैनिक ज्याला-मजदुरी गर्ने, नोकरी गर्ने यिनिहरूको पेशा भएको पाइन्छ। यिनिहरूको भाषा मातृभाषालाई वढि प्राथमिकता दिएको पाइन्छ, भने शिक्षा क्षेत्रमा आफ्नो समुदायको पहुँच साह्रै कम रहेको पाइन्छ।

यसरि पिछडिएका दलित तथा जनजातिहरूलाई शिक्षाको माध्यमबाट समुदायलाई विकासको मार्गमा अघि वढाउन र जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन सबैले शिक्षा पाउनुपर्छ। शिक्षामा सबैको पहुँच पुगनुपर्छ भन्ने उद्देश्यले सन् १९९० मा थाइलैन्डको जेमटिनमा शिक्षा सम्बन्धि विश्व सम्मेलनमा “सबैका लागि शिक्षा” भन्ने अन्तराष्ट्रिय प्रतिबद्धताको घोषणा गरियो। नेपालले घोषणा-पत्र अनुसार सन् २००० मा सबैका लागि शिक्षा अभियानमा प्रतिबद्धता व्यक्त गर्‍यो। सन् २००० मा सेनेगलको डाकारमा सबैका लागि शिक्षा सम्बन्धी सम्मेलन गरि सन् २०१५ सम्ममा सबैका लागि शिक्षा प्राप्त गर्न डाकार घोषणा-पत्रको निर्माण भयो। सन् २०१५ सम्ममा महिला, अति कमजोर एवं कठिन अवस्थामा रहेको दलित तथा जनजातिका बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको पहुँच वढाइ स्तरीय र अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा उपलब्ध गराउने र आदिवासी समुहको आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने, अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने उद्देश्य राखिएको छ।

मुसहर समुदायको उचित बसोवास र शैक्षिक विकासको लागि नेपाल सरकारले विभिन्न नितिगत रूपले प्रयास गरिनुका साथै विभिन्न गैर-सरकारी संस्थाको संयुक्त प्रयासमा निःशुल्क पढ्ने व्यवस्था, दलित छात्रवृत्तिको व्यवस्था, पोशाकको व्यवस्था गरेता पनि विभिन्न कारणहरूले यिनिहरूको सहभागिता भने अझै न्यून देखिन्छ। यसरी हेर्दा मुसहर बालबालिकाहरू शिक्षाको आधारभुत अधिकारबाट वन्चित भएको देखिन्छ। नेपाल सरकारबाट शिक्षामा सबैको पहुँच, शिक्षामा समान अवसरका कार्यक्रमहरू जस्तै :- निःशुल्क शिक्षा, निःशुल्क पाठ्यपुस्तक, छात्रवृत्ति प्रदान, पोशाक र अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा पनि मुसहर बालबालिकाहरूमा प्रायः शिक्षाको मुल प्रवाहबाट किन पछाडी परेका छन त भन्ने प्रश्न दिन प्रति दिन अनुत्तरित बन्दै गएको छ।

अतः शिक्षा, स्वास्थ्य र राज्यको सम्पूर्ण अंगमा पहुँच नभएको नेपालको एक पिछिडिएको दलित जातिमा रहेको मुसहर जातिको कसरी शैक्षिक क्षेत्रमा अग्रविकास हुन सक्छ र भविष्यको कर्णधार ती साना कलिला मुना वालवालिकाहरु प्राथमिक स्तरको शिक्षामा सहभागिता वढाउन सकिन्छ भन्ने कुराको लागि र मुसहर समुदायको परमपरागत संस्कार, पेशालाई हटाइ उनिहरुलाई पनि अरु जाति सरह सक्षम बनाउनको लागि यो शोध पत्र सार्थक हुनेछ ।

१.२. समस्याको कथन

मुसहर समुदायका वालवालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था किन कमजोर छ ? किन विभिन्न प्रयासको बावजूद पनि अरु समुदायको दाँजोमा यिनिहरुको सहभागिता न्यून छ ? भन्ने कुरा महशुस गरि सर्वसाधारण लगायत शिक्षाक्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरुको ध्यानाकर्षण गर्नको लागि जब्दी गा.वि.स.अन्तर्गत रहेको मुसहर टोलका प्राथमिक उमेर समुहका वालवालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था किन खस्किएको छ ? यस्तो अवस्था सृजना किन र कसरी भयो ? उनिहरुको शिक्षा प्रतिको दृष्टिकोण के छ ? किन शिक्षामा सहभागिता वढ्न सकेको छैन ? जस्ता महत्वपूर्ण खोजविन गरि आवश्यक राय सुभाबको लागि यो शोधको थालनि गरिएको छ ।

विश्वको परिवेशलाई हेर्दा वर्तमान समयमा पनि नेपाल अशिक्षा, अज्ञानता, गरिब, रोग, भोकमरी र राजनैतिक द्वन्दमा पिल्सिएको विश्वको गरिब राष्ट्रहरुको सुचिमा पर्ने गरिब मुलुकको रुपमा चिनिन्छ । अशिक्षा र आर्थिक दुरावस्थाको कारणले देश दल-दलमा फसेको छ । यी कारणले सबै वर्गको समानुपातिक विकास हुन सकेको छैन । त्यसमा पनि पिछिडिएर रहेको अधिकांश मुसहर जाति अशिक्षा र उत्पिडनका कारण तिनिहरुको अवस्था दिनानुदिन दयनिय हुनुका साथै कमारो भएर बस्न बाध्य हुनु परेको छ । सैद्धान्तिक तवरले वर्तमान अवस्थामा समान अवसर पाएता पनि उनिहरुको अवस्था भन-भन खस्किरहेको देखिन्छ । उनिहरुको उत्थानका लागि सरकारले शिक्षाको अवसर र अग्रसरता देखाए तापनि वास्तवमा उपभोग गर्न सकेको छैनन् । नेपालको नवौँ पञ्चवर्षीय योजना (२०५४ -२०५९) र राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ ले गरिबको रेखामुनी रहेका सबै सुविधा विहिनहरुका लागि समानता र समान पहुँचयुक्त गुणात्मक शिक्षा र शैक्षिक व्यवस्थापन प्रभावकारी सुधारका नारा सहित सन् (१९९२ - १९९६) र सन् (१९९७ - २००२) सम्म आधारभुत प्रथमिक शिक्षा परियोजना पहिलो र दोस्रो चरण सम्पन्न गरिसकेको छ ।

शिक्षा मन्त्रालय आ.प्रा.शि.प.१९९८ सालमा शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले शैक्षिक योजना कार्यन्वायनका लागि निम्नानुसार रणनिती अपनाएका देखिन्छ ।

१. लैङ्गिक समानताका हिसाबले आधारभुत प्राथमिक शिक्षा सबैका लागि उपलब्ध गराउने ।
२. गुणात्मक शिक्षाको विकासमा विशेष जोड दिने ।
३. राष्ट्रिय भाषाहरुमा शिक्षा प्रदान गर्न आवश्यक कदमहरु चालिने ।
४. स्थानीय निकाय, अभिभावक र समुदायमा व्यवस्थापनको विकेन्द्रिकरणलाई प्राथमिकता दिने ।
५. भौतिक तथा आर्थिक सुविधाहरु विस्तार गर्ने ।
६. सबै गा.वि.स.र न.पा.हरुलाई आफ्नो क्षेत्रमा प्राथमिक विद्यालयहरुको स्थापना र सञ्चालनको जिम्मा दिने । (शिक्षा मन्त्रालय,१९९९)

यसै सन्दर्भमा, शिक्षाको रणनीति र शिक्षामा गरिएको लगानिको वावजुद पनि मुसहर जातिका प्राथमिक उमेर समुहका बाल-बालिकाहरुको शैक्षिक क्षेत्रमा किन पछि परेका छन् ? विद्यालयको वरपर रहेको मुसहर बाल-बालिकाहरु अन्य समुदायको तुलनामा बराबर रुपमा किन सहभागी भैरहेका छैनन् ? उनिहरुका लागि शिक्षाका अवसरहरु के-के हुन सक्छ ? किन सहभागिता न्यून छ ? यस्तो अवस्थाको सृजना किन भयो ? के साँस्कृतिक भिन्नताको कारणले यस्तो स्थिति आएको हो कि ? विद्यालयको व्यवहारले उनिहरुलाई समेट्न नसकेको हो कि ? गरिबी र घरायसी कामको कारणले विद्यालयमा सहभागिता हुन नसकेको हो ? जस्ता महत्वपूर्ण र समय सान्दर्भिक प्रश्नहरुको जवाफ खोज्न र आवश्यक जानकारी प्राप्त गर्न गरिने यस अध्ययनमा निम्न समस्याहरु रहेको देखिन्छ ।

समस्याहरु

१. मुसहर बाल-बालिका विद्यालय उमेर समुहका विद्यालय सहभागिता बारे प्रयाप्त अध्ययन

अनुसन्धान नहुनु ।

२. मुसहर बाल-बालिकाको शिक्षाको अवसरबाट वन्चित हुने कारणको खोजी नहुनु ।

३. अभिभावकहरुमा शिक्षा प्रतिको धारणा बुझ्नको लागि ।

४. विद्यालय शिक्षामा समायोजन हुन सक्ने र नसक्ने स्थितिको बारेमा थाहा पाउन ।

५. शिक्षामा वढी सहभागिता गराउन के कस्ता कार्यक्रमहरु ल्याउने भनि पहिल्याउन ।

६. हालसम्म यस क्षेत्रमा रहेका मुसहर बाल-बालिकाहरुको प्राथमिक शिक्षाको स्थितिको

बारेमा अध्ययन अनुसन्धान नहुनु ।

उपर्युक्त विषयलाई मध्यनजर राखि सर्लाही जिल्लाको जब्दी गा.वि.स. को वार्ड नं १, ६ र ९ मा रहेको मुसहर बाल बालिकाको शैक्षिक अध्ययनबाट बाल-बालिकाको शैक्षिक अवसर कस्तो छ ? तिनका अभिभावकमा शिक्षा प्रति दृष्टीकोण कस्तो छ ? के-कस्ता समस्याले तिनका बाल-बालिका प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता हुन सकिरहेका छैन ? भर्ना दर, उपस्थिति, कक्षा छोडने, दोहोर्‍याउने स्थिति कस्तो छ ? भन्ने सम्बन्धमा यो शोधपत्रको कथन प्राथमिक तहमा मुसहर बाल-बालिकाको सहभागिता को अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ।

१.३. अध्ययनको औचित्य

प्राथमिक तहमा देशभरका सम्पूर्ण जात-जातिका बाल-बालिकालाई अनिवार्य रुपमा भर्ना गराउने नेपाल सरकारको लक्ष्य रहेको छ । देशभरमा रहेका जम्मा मुसहर समुदायमध्ये सर्लाही जिल्लामा पनि यिनिहरुको संख्या पनि निकै रहेको छ । यो अध्ययनले सर्लाही जिल्लाको जिल्ला शिक्षा कार्यालय साथै सरकारी तथा गैर सरकारी संघ-संस्थाहरुलाई सहयोग गर्न महत्वपूर्ण भूमिका

रहने छ । यस जिल्लाका मुसहर जातिहरुको संख्या ठूलो अनुपातमा रहेता पनि विद्यार्थी भर्ना, कक्षा छोड्ने दर बढी हुनुका कारण पत्ता लगाउन यस अध्ययनको आफ्नै प्रकारको महत्व रहन्छ ।

- । यस प्रकारको अध्ययनले मुसहर बाल-बालिकाको शैक्षिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, सामाजिक आदि पक्षमा अध्ययन गर्ने जो कोहिलाई पनि सहयोग पुग्नेछ ।
- । मुसहर छात्र-छात्राहरुको प्राथमिक तहमा भर्ना र कक्षा उपस्थितिको अवस्था बारे जानकारी दिनेछ ।
- । आजसम्म भएका अध्ययन अनुसन्धान केवल मुसहर समुदायका धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक र सामाजिक पक्षसँग मात्र सिमित थिए, त्यस कारण यो अध्ययनको नयाँ विषय बन्ने छ ।
- । अध्ययन क्षेत्रमा मुसहर बाल-बालिकाको कक्षा कृयाकलापमा कस्तो भुमिका रहन्छ भन्ने विषयको बारेमा जान्न सहयोग पुग्ने छ ।
- । अध्ययन क्षेत्रमा मुसहर बाल-बालिकाको शैक्षिक अवस्था (कक्षा भर्ना, उपस्थिति, कक्षा छोड्ने, कक्षा दोहर्याउने, उत्तिर्ण र अनुत्तिर्ण) को विवरण दिन सहयोग गर्ने छ ।
- । सबैको लागि शिक्षा कार्यक्रम संञ्चालन गर्नेहरुलाई यस अध्ययनले धेरै-थोरै भएपनि उपर्युक्त निती निर्माणका लागि आवश्यक सुचना उपलब्ध गराउन सहयोग गर्न सक्दछ ।

१.४. अध्ययनका उद्देश्यहरु

प्रस्तुत शोध अध्ययनका उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेका छन् ।

१. मुसहर बाल-बालिकाहरुको भर्ना र उपस्थितिको अवस्था पत्ता लगाउने ।
२. बाल-बालिकाहरुले विद्यालयमा गरेको कक्षा कृयाकलाप बारेमा विश्लेषण गर्ने ।
३. बाल-बालिकाहरुको विद्यालयमा सहभागिता न्यून हुनुको कारणहरु पहिचान गर्ने ।
४. बालबालिकाको विद्यालयमा सहभागिता वृद्धि गर्ने उपायहरु सुल्झाउने ।

१.५. शोध प्रश्नहरू

मुसहर समुदायमा बाल-बालिकाहरूको विद्यालय पहुँचको बारेमा पत्ता लगाउन अभिभावक, शिक्षक, संघ-संस्था आदिबाट बाल-बालिकाको सम्बन्धमा शिक्षा सम्बन्धि धारणा बुझ्न र अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरूको संगालोले ठूलो महत्व बोकेको हुन्छ । यस सन्दर्भमा निम्नानुसारको शोध प्रश्नहरू तयार परिएको छ ।

१. प्राथमिक उमेर समुहका मुसहर बाल-बालिकाको विद्यालय भर्ना र उपस्थितिको अवस्था कस्तो छ ?
२. लक्षित समुहका बाल-बालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता कसरी बढाउन सकिन्छ?
३. अभिभावकहरूले आफ्ना बाल-बालिकाहरूलाई विद्यालय पठाउने सन्दर्भमा कस्तो धारणा राख्छ ?
४. के ? मुसहर समुदायका बाल-बालिकाहरूले अन्य बाल-बालिका सरह शिक्षामा समान अवसर पाएका छन् ?
५. अभिभावकहरूमा बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनको उनीहरूको धारणामा कसरी वृद्धि गर्न सकिन्छ ?
६. बाल-बालिकाको विद्यालय उपस्थित वा नियमितता कस्तो छ ?
७. बाल-बालिकाको विद्यालय उपस्थितमा नियमितता ल्याउन के के गर्न सकिन्छ ?
८. स्थानिय गा.वि.स. र सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूले मुसहर बाल-बालिकाहरूको शिक्षाको लागि सहयोग कसरी पुऱ्याएका छन् ?

१.६. अध्ययनको परिसिमाहरू

स्रोत, साधन, समय तथा आर्थिक अभावका कारणले गर्दा यस शोधकार्यलाई निश्चित क्षेत्रमा सिमाङ्कन गरिएको छ, जुन अध्ययनको परिसिमाहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

यस शोध-अध्ययनको क्षेत्र सर्लाही जिल्लाको जब्दी गा.वि.स. अन्तर्गत श्री शिशु कल्याण जनता उ.मा.वि.हरिभवन, करहिया, मनपुरन नि.मा.वि.भैरपुर, श्री ५ महेन्द्र प्राथमिक विद्यालय रंजितपुर, रहेका तथा उच्च मा.वि.को प्राथमिक तहमा मुसहर समुदायका बाल-बालिकामा केन्द्रित गरिएको छ ।

) यो अध्ययनलाई शैक्षिक अवस्था भित्र पर्ने भर्ना संख्या, उपस्थित र विचैमा कक्षा छोड्ने, दोहोच्याउने दरमा मात्र सिमित गरिएको छ ।

) यस अध्ययन सँग सम्बन्धित ३ वटा विद्यालयका प्र.अ., कक्षा शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति लगायत कक्षा ४ र ५ मा पढ्ने ३/३ जना मुसहर बाल-बालिकामा सिमित रहेको थियो ।

१.७. अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दहरूको अर्थ

यस अध्ययन अनुसन्धान कार्यमा उपयोग गरिएका कतिपय शब्दावलीको गलत अर्थ र व्याख्या नरहेस् भन्नका लागि निम्न शब्दावलीलाई यसरी परिभाषित गरिएको छ ।

) रा. शि.यो.आ. :- राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग

) गा.वि.स. :- गाउँ विकास समिति

) उ.मा.वि. :- उच्च माध्यमिक विद्यालय

) प्र.अ. :- प्रधानाध्यापक

) आ.प्रा.सि.प. :- आधारभूत प्राथमिक शिक्षा परियोजना

) दलित जाति :- नेपाल सरकारले निर्दिष्ट गरेका जाति विशेष गरि लोहार, चमार, दुसाध, चमार,(मुसहर), मलाह, आदि ।

परिच्छेद दुई :

सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

नेपाल सानो देश भएता पनि यहाँ विभिन्न जातिहरूले वसोवास गर्दै आएको पाइन्छ। त्यसैले नेपाललाई वडा माहाराजधिराज पृथ्वी नारायण शाहले “नेपाल चार जात छत्तिस वर्णको फुलवारी हो” पनि भन्नु भएको छ। यसरी सबै जातिको शैक्षिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्थाको विकास समान रूपमा भएको पाइदैन। यहाँका अविकसित रहेका र विभिन्न सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक र राजनीतिक रूपमा पिछडिएका जाति मध्ये तराई क्षेत्रमा छुट्टै गाउँ गठन गरि सामुहिक रूपमा वसोवास गर्दै आएका मुसहर जाति पनि एक हो। यसरी मुसहर जातिको शिक्षाको अवस्था बारेमा लेख, पुस्तक र रचनाहरूको बारेमा प्रशस्त पुस्तकहरू उपलब्ध छैनन्। केही लेख तथा विद्वानहरूको प्रकाशित पुस्तकहरूलाई आधार मानि यि अध्ययनसँग सम्बन्धित तथ्यहरूलाई निम्नानुसार विवेचना गरिएको छ।

कोइराला (२०६४) ले कमैया थारुका छोरा-छोरीको शिक्षा लेखमा जनजाति तथा दलित जातिको प्रतिनिधित्व हुने सन्दर्भमा भन्नु भएको छ। बाल-बालिका अभिभावक तर्फ तथा शिक्षण तर्फ सिमान्तकृत समुहसंगको अनुभवले देखाउछ, यी आमा-बाबुलाई छोरा-छोरीले स्कूलमा के सिक्छन् भन्ने थाहा हुदैन। नत उनिहरू यसको वास्ता नै गर्छन्। शिक्षक र विद्यार्थीमा पनि यही कुरा लागु हुन्छ। शिक्षक र विद्यार्थीले पनि स्कूललाई घर संग जेड्ने प्रयत्न गर्दैनन्। यी दुवै परिस्थितिमा घर र स्कूल को ज्ञानविच खाडल हुन्छ। अभिभावक तथा शिक्षक अभिमुखि कार्यक्रमले यो खाडल कम गर्न सक्छ। तर यी तर्फ प्रयास भएका छैनन्।

घिमिरे (२०६४)का अनुसार आधुनिक शिक्षाको प्रकाश तर्फ दलित, जनजाति तथा लोपन्मुख जाति को समाज अझै उन्मुख हुन सकेको देखिदैन। मुसहर जातिहरूमा गरिवी र बेरोजगारको कारण परिवारको पेट भर्ने समस्या समाधान गर्न कठिन हुने अवस्थामा पुस्तक, कापी-कलम किन्ने कसरी ? साथै कसरी शुल्क तिर्ने ? बाल-बालिकाहरूलाई कसरी स्कूल पढाउने ? सुकिला कपडाको व्यवस्था कसरी गर्ने ? भन्ने प्रश्नहरू टढ्कारो देखिएकोले उच्च शिक्षा सम्म अध्ययन गर्ने विद्यार्थी कम भएको भनि आफ्नो पुस्तक चितवनका आदिवासी जनजातिको सामाजिक र सांस्कृतिक अध्ययन” मा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

शिक्षा विभाग (२०६४) का अनुसार सन् १९९० मा थाइलैण्डको जोमटिनमा भएको “सबैको लागि शिक्षा” नामक विश्व घोषणा पत्रले सन् २००० मा सेनेगलको डाकारमा विश्व शिक्षा मञ्चले समिक्ष गर्दै सन् २०१५ सम्म सबै बाल-बालिकाहरूलाई प्राथमिक तह सम्म अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा उपलब्ध गराउने प्रतिबद्धता जाहेर गरे अनुसार नेपालले “सबैको लागि शिक्षा ” को उद्देश्य हाँसिल गर्न कार्य योजना (२००१-२०१५) बनाइ यसको मूल दस्तावेज कार्यक्रम (२००४-२००९) को रणनीति कार्यक्रम तयार गरि आ.व. ०६१/०६२ देखि कार्यान्वयन शुरु गरिसकेको छ। अझै पनि प्राथमिक उमेर समुहका करिब १२.६ प्रतिशत बाल-बालिकाहरू विद्यालय बाहिर छन् र तिनीहरूलाई विद्यालय भित्र ल्याउनु पर्ने दायित्व हामी सबैको हो।

अधिकारी (२०६५) हाम्रो देशमा अझै पनि पछाडी परेका जातिहरूलाई ३ बर्गमा बाडिएका छन् दलित, जनजाति र अन्य यसमा मुसहर जात लाई आधार मानि हाल दलित वर्गहरूमा चेतनाको अभाव, शिक्षाको कृयाकलाप तथा मानविय सम्बन्ध, आर्थिक अभाव, व्यवहारिक शिक्षाको अभाव

आदि कारणले विद्यार्थीहरू विचैमा विद्यालयको कक्षा छाड्ने गर्छन् । त्यसैले विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति शिक्षकका सहयोगि र मायालु व्यवहार, रोजगारीको अवसर प्रदान जीवनोपयोगी शिक्षा तथा पाठ्यक्रम, विद्यालयको भौतिक अवस्था, आकर्षक पुरस्कार प्रदान, आदिले यी सामुदायका विद्यार्थीहरूको भर्ना दर बढाउन तथा विद्यार्थीमा नियमितता गराउन सकिन्छ भनि निष्कर्ष लिएका छन् ।

शर्मा (२०६१) का अनुसार “शिक्षाका आधारहरू” भन्ने पुस्तकमा मार्क्सका विचारमा जुनसुकै समाजमा पनि प्रमुख रूपले दुई वर्गहरू रहेका हुन्छन् :- शोषक वर्ग र शोषित वर्ग, समाजका त्यो वर्ग जससँग उत्पादनका साधनहरू हुन्छन्, त्यसलाई शोषक वर्ग र जससँग शारीरिक श्रम वाहेक केही हुँदैन त्यसलाई शोषित वर्ग भनिन्छ । मार्क्स भन्दछन् आजसम्म भएको समाजको इतिहास भनेको वर्ग संघर्षको इतिहास हो । स्वतन्त्र मानिस र दास, अभिजात वर्ग र सामान्य जनता, सामन्त र किसान, संडघ स्वामी र कामदार, एउटै शब्दमा भन्दा शोषक र शोषित संघै एक अर्काका विरोधमा कहिले खुलेर र कहिले लुकेर निरन्तर युद्ध गरिरहेका हुन्छन् । यो नै समाजको द्वन्दात्मक सिद्धान्त हो । शर्मा (२०६१)

यसरी मार्क्सले समाजमा कसरी शोषक वर्गहरूले शोषित वर्गहरूलाई शोषण गरि ऐस-आराम गरिरहेका हुन्छन् भनि आफ्नो प्रशिद्ध पुस्तक “दाश क्यापिटल” मा अतिरिक्त मूल्यको सिद्धान्तको आधारमा theory of surplus value को व्याख्या गरेका छन् । कुनै पनि वस्तुको उत्पादनमा संलग्न भएका मजदुरहरूलाई (शोषितलाई) पूँजीपति (शोषक) ले दिएको ज्याला र उत्पादित वस्तुको विनिमय मूल्यको विचमा अन्तर रहेको हुन्छ, यसलाई अतिरिक्त मूल्य भनिन्छ । यहि अतिरिक्त मूल्यका कारण शोषक र शोषित वर्गका विचमा सधै द्वन्दको स्थिति रहिरहेको हुन्छ (शर्मा २०६१)

वास्तवमा अझैपनि हाम्रो समाजमा कमारो प्रथा यथावत नै रहेको पाइन्छ अझ मुसहर जातिमा बाबुको आर्थिक स्थिति कमजोरका कारण साहु सँग पैसा तथा धान लिने र त्यसको बदलामा आफ्नो नावालक वच्चाहरू जुन प्राथमिक शिक्षाको उमेरका छन् तिनीहरूलाई कमारोमा राख्ने प्रचलन छ र धेरै अवधिको लागि साहुले ति वच्चाहरूलाई कमारोको रूपमा रख्छन्, जसकारण बालबालिकाहरू विद्यालय जानबाट बन्चित भएका छन् । अन्याय र असमानताले ग्रसित बाल-बालिकाहरूलाई सामाजिक न्याय र उपयुक्त शिक्षाका लागि र द्वन्दात्मक स्थिति नआउन दिनको लागि यो सिद्धान्त र विचारहरू सहयोगी हुनेछन् । मुसहर जातिको विद्यार्थीहरूको शैक्षिक अवस्था पहिचान गर्न वा उल्लेखित उद्देश्यहरू पुरा गर्न पूर्व साहित्यको अध्ययनले उनिहरूको सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक पक्षहरू र लेखकहरूको निचोड अध्ययन गरि मुसहर जातिका बालबालिकाहरूको शैक्षिक अवस्था सम्बन्धि अध्ययन गर्नलाई सघाउ पुग्नेछ । उपर्युक्त अध्ययनबाट मुसहर जातिका समस्याहरू, शिक्षा प्रतिको समस्याहरू, निरासाहरूलाई कम गरि सामाजिक, साँस्कृतिक र आर्थिक रुपान्तरण गर्न जरुरी छ ।

माथिका अध्ययनले मुसहर जातिका समुदायको शैक्षिक अवस्थामा विभिन्न तत्वहरू वेरोजगार, गरिब अभिभावकको चेतनाले प्रभाव परेको देखिएको छ । त्यसैले पिछडिएका जातिहरूको शैक्षिक विकास गर्न उनिहरूको वेरोजगार र आर्थिक विपन्नता तथा मनोवैज्ञानिक असक्षमता जस्ता पक्षहरू त्यागेर सम्पूर्ण दलित जाति र समुदायका नागरिकहरू राष्ट्रका लागि संगठित हुनु पर्ने देखिन्छ । देशभित्र वसोवास गर्ने विभिन्न जातिहरूमध्ये पनि विपन्न, दलित र उपेक्षित जातिहरूका सम्बन्धमा कम अध्ययन अनुसन्धानका कारण नेपाल सरकार, गैर-सरकारी संस्था, दातृ निकाय आदि क्षेत्रबाट समयमा नै ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ । साथै मुसहर जातिको आर्थिक समस्यालाई मध्य

नजर गरि जिविकोपार्जनमूख तालिम , शिक्षा दिलाउने कार्यक्रम र रोजगार मूलक शिक्षा सञ्चालन गरि उनिहरुको आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक रुपान्तरण गरि शैक्षिक अवस्थामा सुधार गर्न नितान्त आवश्यक छ ।

२.२. अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

कुनै पनि संघ सस्था, सरकारी, गैरसरकारी जुनसुकै संगठनमा काम गर्न मानविय स्रोतको प्रभावकारी सञ्चालन र उक्त संगठनले गर्ने कार्यबाट सफलता प्राप्त गर्न त्यहाँ कार्यरत कर्मचारी तथा प्रशासन तथा अन्य सम्बन्धित पक्षबिच राम्रो व्यवस्थापन हुनु पर्दछ तोकिएको उद्देश्य पुरा गर्ने गरि सम्बन्धित पक्षमा कार्य गर्ने गराउने केही मान्यता प्राप्त तरिका वा सिद्धान्तहरु छन् । ति सिद्धान्त मध्ये मानव सम्बन्धि सिद्धान्त सन् १९५० ताका प्रचलित सिद्धान्त हो । यी अगाडीका सिद्धान्तले संगठन र कार्यलाई यान्त्रिक दृष्टिकोणले हेरेको कारणले यो सिद्धान्तको सुरुवात भएको हो । शास्त्रिय व्यवस्थापनले काम गर्ने ठाउँमा मेलमिलाप र उत्पादन कार्यकुशलतामा शन्देशप्रद सुधार ल्याउन नसकेकोले व्यवहारीक व्यवस्थापनमा नयाँ-नयाँ विचारहरु विकसित भएका हुन् । कुनै पनि संगठनमा कार्य गर्नेहरु विच राम्रो मानव सम्बन्ध नभएमा कार्य सम्पादन ढिलो, नराम्रो र कम गुणस्तरिय हुने कुराले धेरैमा हुन थाल्यो । यि सिद्धान्तलाई **Interpersonal behaviour** पनि भनिन्छ (कोइराला २०५९) ।

माथिको भनाइबाट मानव संसाधनको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएकोले मुसहर समुदायका मानिसहरुसँग गई मानव सिद्धान्त अनुसार उनिहरुको शैक्षिक पहुँच र शैक्षिक व्यवस्थापनको सामान्य अवस्था पत्ता लगाइ समस्या सामाधानको खोजी गर्न यो खाका लाई आधार लिएको छ ।

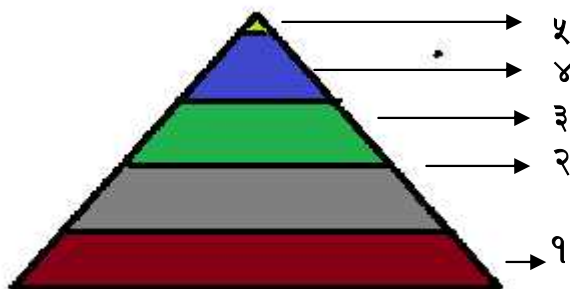
अब्राहम मास्लो (१९४३) मानव सम्बन्धि सिद्धान्तकार हुन् । मानव सम्बन्धि सिद्धान्तले संगठन भित्र हुने विभिन्न व्यवहारलाई जोड दिएको छ । मानव सम्बन्धि भन्नाले मानिसलाई मानिस जस्तो व्यवहार गर्नुपर्दछ । मानिसलाई संगठनको वस्तु वा अन्यत्र कुनै सम्पति जस्तो रुपमा लिनु हुदैन । समाजमा धेरै धनि र गरिव असाहाय वर्ग गरि २ वर्गमा विभाजित देखिन्छन् एक वर्गको सबै प्रारम्भिक आवाश्यकताहरु पुरा भएका हुन्छन् भने अर्को वर्गको मानिसहरु संघै निम्नतम् वा आधारभूत आवाश्यकता पुरा गर्न सधै लडिरहेको हुन्छ । यी परिप्रेक्ष्यमा असल व्यवस्थापकले मानव सम्बन्धि सिद्धान्तका आधारमा व्यवहार गर्नु पर्दछ ।

अब्राहम मास्लोले सन् १९४३ मा मानिसहरु आवाश्यकताका श्रृङ्खलाबाट अभिप्रेरित हुने कुरा उल्लेख गरे । सन्तुष्ट हुनका लागि मानिसले खोजिरहेको कुनै मनोवैज्ञानिक अभाव नै उसको आवाश्यकता हो र उक्त चाहना, आवाश्यकतालाई पुरा गर्नका लागि मानिस उत्प्रेरित हुने गर्दछ । त्यही आवाश्यकतालाई महसुस गरि “अभिप्रेरणा सम्बन्धि सिद्धान्त” लाई मास्लोले अगाडी सारे यहाँ मुसहर जातिको शैक्षिक अवस्था अध्ययनमा ति जातिका आवाश्यकता पुरा हुन नसक्दा शिक्षामा सधै पिछाडी परिरहेको सन्दर्भलाई मध्य नजर गरि यी सन्दर्भमा मानिसको अभिप्रेरणा सम्बन्धि सिद्धान्तको आधार मानि व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

मास्लोको अभिप्रेरणा सम्बन्धि सिद्धान्तलाई आवश्यकतामा आधारित सिद्धान्त पनि भनिन्छ। यस सिद्धान्त अनुसार मानिसका आवाश्यकताहरु पुरा गर्न सधै क्रियाशिल हुन्छ । उसका प्रशस्त इच्छा र चाहानाहरु हुन्छन् त्यसको परिपूर्ति पश्चात पनि अन्य इच्छा, आवाश्यकता र चाहाना थप भै

रहन्छ । मानिसका सबै आवश्यकता सधै पुरा गर्न सम्भव रहन सक्दैन जुन प्राप्ति गर्न मानिस क्रियाशिल भइरहन्छ । मानिसका आवश्यकता अनगिन्ति हुन्छन्, जसलाई एक निश्चित क्रमवद्धताको आधारमा श्रेणिकरण वा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । मानिस पहिला निम्न स्तरको आवश्यकताको परिपुर्ती गर्न चाहन्छ तत्पश्चात प्राथमिकता क्रमको आधारमा उच्च स्तरका आवश्यकता तथा चाहनाहरु परिपुर्तीका लागि मानिस उत्प्रेरित हुदै जान्छ भन्ने धारणा यस सिद्धान्तमा उल्लेख गरिएको छ । मास्लोले मानिसको आवश्यकतालाई श्रृंखलावद्ध रुपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् ।

मास्लोको अभिप्रेरणा सम्बन्धि सिद्धान्त

५. आत्मसन्तुष्टिको आवश्यकता
४. स्वभिमानको आवश्यकता
३. सामाजिक आवश्यकता
२. सुरक्षात्मक आवश्यकता
१. शारिरिक आवश्यकता

(स्रोत :- कोइराला र श्रेष्ठ, २०५९)

मास्लोको सिद्धान्त अनुसार यदि मुसहर जातिका बाल-बालिकाको शैक्षिक अवस्थाको खोजी गर्न र शिक्षामा पहुँचको वृद्धि गर्ने हो भने उनिहरुका प्रारम्भिक आवश्यकताहरुका श्रृंखलाहरु पुरा गर्नु पर्दछ । हाल सम्म पनि उनीहरुमा शारिरिक आवश्यकता खाने, लाउने र बस्ने जस्ता अत्यन्तै आधारभुत कुराको पनि पूर्ति हुन सकेको छैन । उनिहरु विद्यालय नगइ खाना खोज्ने काम, ज्यालामजदुरी गर्ने, खेतको माटो काट्न ठेक्का लिने, माछा मार्ने जस्ता कामहरु गर्न बाध्य छन् । उनिहरु विद्यालय गए खान पाउदैनन् नजाँदा सधै अशिक्षित, चेतनाशून्य र कमसल कामदार रहिरहन्छ, यस्तो अवस्थामा मैले मुसहर जातिको शैक्षिक अवस्था अध्ययन गर्न मास्लोको मानव सिद्धान्त र अभिप्रेरणा सम्बन्धि सिद्धान्तलाई आधार बनाइ अध्ययन अगाडी वढाएको छु । यसै सिद्धान्तबाट उनिहरुको माया, स्नेह, सम्मान, सत्कार जस्ता कार्य गर्न सकेमा यस अध्ययनमा राखिएका उद्देश्यहरु पुरा गर्न मद्दत मिल्ने छ भनि विश्वास लिएको छु ।

२.३. शैक्षिक उपादेयता

प्राथमिक तहमा मुसहर बालबालिकाहरुको सहभागिता शिर्षकमा गरिएको अनुसन्धानले यस सँग सम्बन्धित विषयमा शोध अनुसन्धान गर्ने अन्य सोधकर्ताको लागि बलियो आधार स्रोत बन्ने देखिन्छ, भने मुसहर समुदायका उत्थानका लागि विभिन्न खोज अनुसन्धान गर्ने विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्थाहरुको लागि पनि सन्दर्भ सामाग्रीको भुमिका निर्वाह गर्ने छ भन्ने मुसहर

वाल-वललकाहरुको अधुयन गर्ने, गराउने वलदुवाललाई पनि उनलहरुको पहलचान गरल तल वरुगहरुको शैकुषलक सामाजलक उत्थान कसरल गर्न सकलनुदुधु भनुनका लागि यो शोध कारुय सहयोगी हुने छ । अरुथात यसले महत्वपूर्ण भुमलका नलरुवाह गर्ने छ ।

परिच्छेद तिन :

अध्ययन विधी

प्राथमिक तहमा मुसहर समुदायका बाल-बालिकाको सहभागिता सम्बन्धि विविध पक्षलाई लेखाजोखा गर्न यो अध्ययन सुरु गरिएको हो । शोध कार्यलाई व्यवस्थित रूपले सञ्चालन गर्न प्राथमिक स्रोतका तथ्यहरूको आधारमा शोध कार्य चालिएको छ । शोधपत्रको विषय वस्तु मुसहर बाल-बालिकाहरूसँग सम्बन्धित भएकोले यस विषयसँग सुहाउँदो अनुसन्धान विधीको अनुसरण गरिएको छ । शोधकार्यमा निम्न प्रविधीहरूको प्रयोग भएको छ । यसमा प्रयोग भएको तथ्याङ्क सुचनाहरू सम्बन्धित विद्यालय, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, समुदाय, अभिभावक, शिक्षक, सम्बन्धित बालबालिका तथा गैर-सरकारी संस्था, सम्बन्धित व्यक्तिसँग र सम्बन्धित अनुसन्धान प्रतिवेदनबाट संकलन गरि विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि चाहिने तथ्याङ्क संकलन गर्न विद्यालय सर्वेक्षण र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग अन्तरवार्ता लिइएको थियो ।

३.१. अनुसन्धान ढाँचा

यो अध्ययन अनुसन्धान गुणात्मक प्रकृतिको हो । जसमा प्राप्त तथ्याङ्कलाई व्याख्या र विश्लेषण गरि उद्देश्य प्राप्त गर्ने कार्य गरिएको छ ।

३.२. जनसंख्या

अध्ययन कार्यलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन अध्ययनले समेट्ने सबै क्षेत्रको सबै तथ्याङ्क प्राप्त गर्न कठिन हुने हुनाले तथ्याङ्कलाई सहज बनाउन उक्त अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनौट गरि तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा सर्लाही जिल्लामा छानिएका प्रा.वि.तहमा कार्यरत ३ वटै विद्यालयका प्र.अ.र कक्षा शिक्षकहरूलाई अध्ययनमा समावेश गरिएको थियो । शिक्षक कृयाकलापमा संलग्नता सम्बन्धमा मुसहर समुदाय र अन्य समुदायका विद्यार्थी बिच देखिने समानता र भिन्नताहरू थाहा पाउन मुसहर विद्यार्थीहरूलाई सिकाइमा उत्प्रेरित गर्नका लागि शिक्षकको भूमिका मुसहर बाल-बालिकाहरूको शैक्षिक समस्या जस्ता पक्षहरूबारे सोधपुछ गरिएको थियो ।

३.३. नमुना छनौट

यो अध्ययन गुणात्मक र संख्यात्मक दुबै भएकोले नमुना छनौट गर्नका लागि सामान्य संभावनायुक्त नमुना छनौट विधी र उद्देश्यपूर्ण नमुना छनौट विधीको आधारमा नमुना छनौट गरिएको हो । जसमा प्राथमिक तथ्याङ्कहरू संकलन गर्न सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., शिक्षकसँग प्रश्नावली अनुशुची -१, मुसहर विद्यार्थीको कक्षामा सहभागिता हेर्न तयार पारिएको अनुसूची-२ मुसहर समाजका सामाजिक कार्यकर्तासँग प्रश्नावली अनुशुची-४, विद्यालय अवलोकन फारम अनुशुची-५ र विद्यार्थीहरू प्रश्नावली अनुशुची-७ का आधारमा संकलन गरिने छ । भने अन्य आवश्यक तथ्याङ्क द्वितीय तथ्याङ्कहरू जस्तै गा.वि.स. कार्यालय र सम्बन्धित विद्यालय (श्री.शि.क.ज.उ.मा.वि.) को फारम (flash i,Flash ii / SIP) जस्ता दस्तावेजको प्रयोग गरिएको छ ।

३.४. तथ्याङ्कका स्रोतहरु

अध्ययनलाई पूर्ण गर्न आवश्यक तथ्याङ्कहरु संकलन गर्न प्राथमिक तथ्याङ्क र द्वितीय तथ्याङ्कहरु प्रयोग गरिने छ । प्राथमिक तथ्याङ्कहरु अन्तरवार्ता, प्रश्नावली अनुशुची १,२,३ र ४ का आधारहरु बाट तथ्याङ्क संकलन गरिने छ, त्यस्तै द्वितीय तथ्याङ्कहरु गा.वि.स. जब्दी कार्यालय र विद्यालय अभिलेखहरुबाट लिइएको छ ।

३.५. अध्ययन साधनको छनौट र परिक्षण

यस अध्ययनमा निम्न साधनहरुको प्रयोग गरिएको छ

अन्तवार्ता

मुसहर जातिको बाल-बालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था पत्ता लगाउन मुसहर अभिभावकको आफ्ना बाल-बालिकाको शिक्षा प्रतिको धारणा पत्ता लगाउन र उनिहरुका बाल-बालिकाहरु किन विचैमा विद्यालय छाड्छन् ? कारण जान्न मुसहर बाल-बालिकाहरुका छनौट गरिएको तीस घरका अभिभावकहरूसँग अनुशुची २ अनुसारका प्रश्नहरुका आधारमा अन्तवार्ता लिइने छ ।

दस्तावेज अध्ययन

मुसहर जातिका बाल-बालिकाहरुका शैक्षिक अवस्था पत्ता लगाउन विद्यालयका शैक्षिक शूचाङ्क सम्बन्धी फारम flash i / flash ii अध्ययन गरिएको छ । जसबाट मुसहर विद्यार्थीहरुको विद्यालय प्रवेश, कक्षा चढ्ने, छाड्ने र दोहोर्‍याउने विद्यार्थीहरुको अवस्था पत्ता लगाइने छ ।

प्रश्नावली

मुसहर विद्यार्थीहरुले विचैमा विद्यालय छाड्ने अवस्था र कारणको खोजी गर्न मुसहर विद्यार्थीहरुलाई विद्यालय शिक्षा प्रति सहभागि वढाउने उपायहरुको खोजी गर्न छनौटका १२ जना विद्यार्थीहरूसँग अनुशुची -३ अनुसारको प्रश्नावली गरिने छ । छनौटका ३ जना प्र.अ. हरु र १२ जना शिक्षक शिक्षिकाहरूसँगको अनुशुची १ अनुसार का प्रश्नावली गरिने छ । त्यस्तै छनौट गरिएका मुसहर समुदायका सामाजिक कार्यकर्ताहरु -३ जनासँग अनुशुची -४ अनुसारको प्रश्नावली गरिने छ ।

४. विद्यार्थीहरु विद्यालय छड्नका कारण पत्ता लगाउन सहयोग पुर्‍याउन विद्यालय अवलोकन फारमलाई प्रयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्न अनुसन्धानमा प्रयोग गरिएका साधनहरु अनुकूल छन् वा छैनन् परिक्षण गर्नका लागि शोध निर्देशक संग छलफल गरि आवश्यक संसोधनको साथ परिमार्जन गरिएको छ । यसरी यस अध्ययनका लागि प्रयोग गरिएका साधनहरुको परिक्षण गरिएको छ ।

३.६. तथ्याङ्क संकलन प्रकृया

मुसहर जातिका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक अवस्था अध्ययन गर्न प्राथमिक र द्वितीय गरि २ प्रकारका तथ्याङ्कको उपयोग गरिएको छ ।

क. प्राथमिक तथ्याङ्क

मुसहर जातिका विद्यार्थीको शैक्षिक अवस्था अध्ययन गर्न जब्दी गा.वि.स. का १ उच्च मा.वि. १ नि.मा.वि. र १ प्रा.वि. गरि जम्मा ३ विद्यालयका प्र.अ. तथा शिक्षक-शिक्षिका विद्यार्थी र अभिभावकको विचार संकलन गर्न उनीहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाटका आधारमा प्रश्नावली भराई प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । जसमा प्र.अ. १ जनाका दरले ३ जना शिक्षक शिक्षिका ४ जनाको दरले १२ जना विद्यार्थी ४ जनाको दरले १२ जना र मुसहर अत्याधिक बसोबास रहेको जब्दी गा.वि.स. वाड नं.१, ६ र ९ का ३० घरपरिवारका अभिभावकसँग प्रश्नावली भराइएको छ, भने अन्य मुसहर समुदायका सामाजिक कार्यकर्ता ३ जना व्यक्तिहरूसँग छलफल गरि तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

ख. द्वितीय स्रोतहरू

अध्ययनलाई उद्देश्यपूर्ण बनाउन मुसहर जातिका बारेमा लेखिएका सोधपत्रहरू लेखकहरूको अध्ययनबाट लिइएको तथ्यहरू द्वितीय स्रोतहरू अन्तर्गत रहेका छन जि.वि.स.बाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू, गा.वि.स बाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू र विद्यालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूको अध्ययन गरि आवश्यक तथ्याङ्कहरू लिइएको छ ।

३.७. तथ्याङ्कहरूको व्याख्या र विश्लेषण

विद्यालय सामुदाय अदि बाट संकलन गरिएका तथ्यहरूलाई स्पष्टसँग विश्लेषण र व्याख्या गर्न सजिलो बनाउनका लागि तथ्याङ्कहरूको तालिकिककरण रेखा चित्र चार्टको प्रयोग गरि तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार :

तथ्याङ्क, विश्लेषण तथा व्याख्या

नेपालको सन्दर्भमा कक्षा (१-५) सम्मको शिक्षा दिने विद्यालयलाई प्राथमिक विद्यालय र प्राथमिक विद्यालय जाने (५-९) वर्ष उमेरका बालबालिकाहरूलाई प्राथमिक उमेर समूहका बालबालिका भनिन्छ। (नेपाल-२०६९)

School Level Statistics of Nepal 2007 को तथ्याङ्क अनुसार नेपालको प्राथमिक तहमा सहजै देखिने भर्नादर १२४.७% रहेको छ। यसरी प्राथमिक तहमा कूल विद्यार्थी मध्ये पिछडीएका बालबालिकाहरूको भर्ना प्रतिशतमा १५% रहेको छ। यसै गरि अभै पनि १२.६% बालबालिकाहरू प्राथमिक शिक्षा पाउनबाट बन्चित भएको पाइन्छ। यस अध्ययनमा प्राथमिक शिक्षामा मुसहर बालबालिकाहरूको सहभागिता के-कति छ (भर्ना र विद्यालय उपस्थितिको अवस्था) मा मुसहर बालबालिकाको शैक्षिक क्रियाकलाप र सहभागिता सम्बन्धि देखापरेका समस्याको पहिचान र ति समस्याको सामाधानका सुझाव पेश गर्ने, शोधपत्र अगाडी बढाउन पूर्णता दिने सहयोग पुर्याउने, विद्यालयसँग सम्बन्धि व्यक्तित्व प्र.अ., शिक्षक, वि.व्य.स.का पदाधिकारी, विद्यार्थी, अभिभावकहरूबाट प्रश्नावली, अन्तरवार्ता, सर्वेक्षण तथा व्यख्या गरिएको छ।

४.१. छनौट गरिएका विद्यालयको जातिगत विवरण

जब्दी गा.वि.स. अन्तर्गत रहेका श्री शिशु कल्याण जनता उ.मा.वि. हरिभवन, करहीया, श्री मनपुरन नि.मा.वि. भैरवपुर-१, श्री महेन्द्र प्रा.वि. रंजितपुरमा रहेका तीन वटा विद्यालयमा विभिन्न समुदायका बालबालिकाको प्रा.वि. तहमा भर्ना र उपस्थितिको अवस्थालाई तपशिल बमोजिम विश्लेषण गरिएको छ।

तालिका नं. २

जातिगत विवरण २०६७

भर्ना संख्या					एपस्थित संख्या				
कक्षा/जात	बाहुन	क्षेत्री	मुसहर	अन्य	जम्मा	बाहुन	क्षेत्री	मुसहर	अन्य
१	६०	८१	४०	६५	२४६	५४	७५	२५	५५
२	५९	९०	४१	६०	२५०	५१	७८	३०	५४
३	६१	८५	२४	५२	२४२	५५	७३	१८	४५
४	५२	६४	३५	४८	१९९	४५	६०	२७	३९
५	६०	७२	२८	३७	१९७	५२	६४	२१	३२
जम्मा	२९२	३९२	१६८	२६२	११३४	२५७	३५०	१११	२२५

प्रतिशत	२६.२१	३५.१८	१५.०८	२३.१५		२४.५२	३३.३९	१०.५९	२१.४९
	%	%	%	%		%	%	%	%

विद्यालय स्रोत फारम-२०६७,

* कोष्ठमा दिएको संख्याले भर्ना र उपस्थित प्रतिशतलाई जनाउदछ ।

जब्दी गा.वि.स.मा रहेको तीन वटा विद्यालयको प्राथमिक तहको तथ्याङ्क हेर्दा विद्यालयमा भर्ना हुने कक्षा (१-५) सम्म बालबालिका सबै कक्षामा जातिगत रूपले मुसहर बालबालिकाको भर्ना संख्या र दैनिक रूपमा उपस्थित विद्यार्थी संख्या कम अर्थात १५.०८% भर्ना संख्या र १०.५९% उपस्थित संख्या देखियो । जुन दर अन्य जाति भन्दा कम देखिन्छ । यसरी जातिगत रूपमा बाहुन, क्षेत्री, मुसहर र अन्य समुदायका विद्यार्थीको २०६७ सालको तथ्याङ्क अनुसार विगत प्राथमिक तहमा भएका जम्मा भर्ना विद्यार्थी संख्या र प्रतिशत र ती विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थी मध्ये दैनिक रूपमा विद्यालयमा उपस्थित हुने विद्यार्थी संख्यामा तुलनात्मक रूपले विश्लेषण गर्दा मुसहर समुदायका बालबालिकाका स्थिति न्यून देखिन्छ । किन यस्तो अवस्था रह्यो त भन्ने पत्तालागउन स्थलगत अध्ययन गर्दा अज्ञानता, अशिक्षा, परम्परागत रुढीवादी आदि कारणहरूले हो, भन्ने जवाफ आएको थियो ।

तालिका नं. ३

२०६८ सालको विद्यार्थी विवरण

भर्ना संख्या					उपस्थित संख्या			
कक्षा/जात	बाहुन	क्षेत्री	मुसहर	अन्य	बाहुन	क्षेत्री	मुसहर	अन्य
१	६६	६८	३४	६२	५९	६१	२६	५८
२	५८	६०	४३	५४	५४	५४	३५	५०
३	६०	५५	४६	७०	५२	४९	४०	६१
४	५४	६१	४०	५१	५०	५८	३५	४७
५	४६	५२	३८	४२	४३	४६	३२	३६
जम्मा	२८४	३९६	२०२	२७९	२५८	२३८	१६९	२५२
प्रतिशत	२०.६६%	२६.८९%	१९.०३%	२६.२९%	२६.२४%	२८.२३%	१८.९०%	२६.६१%

स्रोत-विद्यालय सर्वेक्षण फारम २०६८

मथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा बाहुन, क्षेत्री, अन्य जातिको तुलनामा पनि मुसहर बालबालिकाको सहभागिताका स्थितिलाई हेर्दा तुलनात्मक रूपमा कम भर्ना संख्या (१९.०३%) र उपस्थित (१८.९०%) दर देखिन्छ । जुन भर्ना संख्या र उपस्थित दर अरु जातिको भन्दा कम रहेको छ ।

यस्तो नतिजा आउनुको मुख्य कारण पनि बढी जसो मुसहर समुदाय अझै परम्परागत रहेका आफ्नो जीविकापार्जनको लागि ज्यालादारी गर्ने, अर्काको घरमा कमारो भइ काम गर्ने गरेकाले पनि अरु समुदाय भन्दा कम उपस्थिति रहेको देखियो ।

तालिका नं. ४

२०६९ सालको विद्यार्थी विवरण

भर्ना विद्यार्थी संख्या					उपस्थित संख्या			
कक्षा/जात	बाहुन	क्षेत्री	मुसहर	अन्य	बाहुन	क्षेत्री	मुसहर	अन्य
१	७२	८१	४५	५४	६६	७४	४१	५०
२	८०	७७	३५	५१	७४	६९	३०	४८
३	७६	७१	४१	४३	७१	६३	३९	३९
४	६६	६८	४६	४९	६२	६१	४१	४२
५	७०	७५	४४	४९	६६	७०	३९	४३
जम्मा	३६४	३७२	२११	२४६	३३९	३३६	१९०	२२२
प्रतिशत	३१.९८%	३२.६८%	१८.५४%	२१.६१%	३१.१५%	३०.९०%	१७.४६%	२०.४०%

स्रोत-विद्यार्थीको भर्ना तथ्याङ्क फारम २०६९

माथिको तालिका हेर्दा कक्षा (१-५) सम्मको विद्यार्थी भर्ना र दैनिक उपस्थित संख्या हेर्दा २०६७ मा पनि बाहुन, क्षेत्री, अन्य समुदाय भन्दा मुसहर बालबालिका भर्ना र दैनिक उपस्थित दर पनि तुलनात्मक रूपले कम देखिन्छ। अर्थात् १८.५४% विद्यार्थी भर्ना संख्या १७.४६% दैनिक उपस्थित दर छ।

माथि उल्लेख तालिका नं. २, ३ र ४ मा जब्दी गा.वि.स. मा अवस्थित हरिपुर स्रोत केन्द्रमा पर्ने तीन वटा विद्यालयहरूको प्राथमिक तहको विद्यार्थीहरूको जातिगत विवरण लिएको थियो, जसमा जातिगत रूपमा ती विद्यालयमा भर्नाको अवस्था र उपस्थितिलाई अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको थियो, जसमा सबै विद्यालयको विद्यार्थीको जातिगत रूपमा विवरण लिँदा बाहुन समुदाय र क्षेत्रीको भर्ना स्थिति र विद्यालयमा नियमित रूपमा उपस्थित दर सबै भन्दा उच्च देखियो भने ति विद्यालय क्षेत्रमा मुसहर समुदायको बस्ती रहेतापनी ०.६७-०६९ सालको भर्ना र उपस्थितिको अवस्था बुझ्दा ०६७ सालमा भर्ना दर बाहुन, क्षेत्री, मुसहर र अन्य समुदायमा क्रमशः २६.५१%, ३५.१८%, १५.०८% र २३.५१% भर्ना भएको विद्यार्थी मध्ये वार्षिक रूपमा क्रमशः २४.५२%, ३३.३९%, १०.५९% र २१.४६% रहेको छ।

यसरी २०६७ सालको तथ्याङ्क हेर्दा सबभन्दा बढी प्राथमिक तहमा भर्ना र उपस्थिति हेर्दा क्षेत्रीको बढी छ भने मुसहर समुदायको सबभन्दा घटी देखिन्छ। यसै प्रकार ०६८-०६९ को विद्यार्थी विवरणलाई अध्ययन गर्दा २०६८ सालमा भर्ना अवस्था क्रमशः २६.७३%, २७.८६%, १९.०३%, २६.२९% र वार्षिक उपस्थिति दर क्रमशः २७.२४%, २८.२९%, १८.०९% र २६.६१% रहेको छ जुन तथ्याङ्कमा पनि मुसहर समुदायको बालबालिकाहरूको भर्ना र उपस्थिति दर अरुको भन्दा कम देखिन्छ।

यसरी माथिका वर्ष ०६७-०६९ को विद्यालयहरूको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा सबभन्दा बढी क्षेत्री, बाहुन र अन्यको र सबभन्दा कम मुसहर बालबालिकाको विद्यालय भर्ना र उपस्थितिदर अरुको भन्दा कम देखिन्छ।

यसै विषयमा किन मुसहर बालबालिकाको भर्ना दर, उपस्थिति दर न्यून रहेको होला त? भन्ने कुरा पत्ता लगाउन विद्यालयका प्र.अ., अभिभावक, शिक्षक सम्बन्धित विद्यालयको अभिभावक विद्यार्थीलाई प्रश्नावली र अन्तरवार्ताको माध्यमबाट सोध्दा यस्तो प्रतिक्रिया आएको थियो ।

-) अभिभावक मुसहर बालबालिकाको पढाई प्रति जिम्मेवार नभइ दिनाले ।
-) घर परिवार अशिक्षित भइ दिनाले ।
-) विद्यालयमा मुसहर बालबालिकाले बोल्ने गरेको मातृ भाषाको रूपमा पढाई नहुँदा भाषागत समस्याको कारणले ।
-) आर्थिक अवस्था कमजोर भएकोले ।
-) कक्षा-कोठामा अरु विद्यार्थीले हेप्ने हुँदा ।
-) जाँड, रक्सीमा बढी जोड दिने र खर्च गर्ने पढाई-लेखाईमा महत्व नदिनाले ।

यी कारणहरूले गर्दा अरु समुदायको तुलनादरमा मुसहर बालबालिकाको कक्षा सहभागितामा कमी आएको हुन सक्छ तसर्थ कक्षा सहभागिता बढाउन तपशिल बमोजिमका कार्यक्रम र सुझावहरू दिन सकिन्छ ।

-) मुसहर समुदायका बालबालिका आमा-बाबुलाई साक्षरता बनाउनु पर्छ ।
-) मुसहर बालबालिकाहरूले बोल्ने उनीहरूको मातृ भाषा लाई विद्यालयमा पनि सोही भाषामा प्राथमिक शिक्षाको व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
-) मुसहर समुदायको आर्थिक उत्थान हुने किसिमका प्याकेज कार्यक्रम ल्याउनु पर्दछ ।
-) मुसहर भाषिक शिक्षक र पाठ्य पुस्तकको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
-) राज्यका विभिन्न निकायमा मुसहर जातिको आरक्षणको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

४.२. मुसहर जाति तथा गैर-मुसहर विद्यार्थीहरूको कक्षा-कोठा क्रियाकलापमा सहभागिता

शिक्षाले विद्यार्थीलाई सैद्धान्तिक ज्ञान आर्जन गर्नुको साथ-साथै व्यवहारीक ज्ञान प्रदान गरि परिश्रम, अनुशासित र लगनशिल बनाउनु पर्दछ । अध्ययन क्षेत्रका मुसहर तथा गैर मुसहर विद्यार्थीहरूको कक्षा-कोठा क्रियाकलापमा कस्तो सहभागिता छ भन्ने कुराको जानकारी लिन

अवलोकन द्वारा रुजु सूचीको प्रयोग गरिएको थियो । अवलोकन कार्य ३ वटा विद्यालयको जम्मा ९ वटा कक्षा-कोठाको क्रियाकलापलाई आधार मानिएको थियो ।

तालिका नं. ५

मुसहर जाति तथा गैर मुसहर विद्यार्थीहरूको कक्षा-कोठा अवलोकनको क्रममा उपस्थित संख्या विवरण

विवरण	मुसहर विद्यार्थी	गैर-मुसहर विद्यार्थी	जम्मा संख्या
जम्मा विद्यार्थी संख्यम	९१	१४८	२३९
अवलोकन गरिएको दिनको विद्यार्थी संख्या	६६(७२.५%)	१३०(८७.८%)	१९६(८२%)

स्रोत - २०६७ सालको विद्यालय सर्वेक्षण फारम, २०६९

मथिको तालिकाबाट हेर्दा अवलोकन गरिएको जम्मा ९ वटा कक्षा-कोठामा मुसहर तथा गैर-मुसहर विद्यार्थी संख्या २३९ देखिए तापनि अवलोकन गरिएको दिनमा ८२% विद्यार्थीहरू मात्र उपस्थित रहेको थियो । मुसहर विद्यार्थीहरू मध्ये अवलोकन गरिएको दिनमा ७२.५% विद्यार्थीको उपस्थिति पाइयो भने गैर मुसहर विद्यार्थी मध्ये ८७.८% विद्यार्थीहरूको उपस्थिति रहेको पाइयो । यसबाट यो प्रष्ट हुन्छ कि मुसहर विद्यार्थीहरूको तुलनामा गैर-मुसहर विद्यार्थीहरू बढी मात्रामा विद्यालय जाने गर्दछन् ।

माथि उल्लेखित कक्षा अवलोकनको क्रममा उपस्थित भएका मुसहर तथा गैर-मुसहर विद्यार्थीहरूको कक्षा-कोठा क्रियाकलापमा सहभागिता सम्बन्धमा अवलोकन गर्दा पाइएका विवरणहरू निम्न अनुसार रहेका छन् ।

(क) गैर-मुसहर विद्यार्थीको तुलनामा मुसहर विद्यार्थीको विद्यालयमा उपस्थित कम देखियो । (तालिका नं.५ हेर्दा) यस प्रकार मुसहर विद्यार्थीले पढाइ प्रति कम ध्यान दिएको देखियो । गैर-मुसहर विद्यार्थी पढाइ प्रति रुचि राखेको पाइयो ।

(ख) मुसहर विद्यार्थीले कक्षा-कोठा छलफलमा सक्रिय सहभागि हुने, प्रश्न सोध्ने कार्य र शिक्षकले सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर दिने गरेको पाइएन । तुलनात्मक रूपले गैर-मुसहर विद्यार्थीहरू भने कक्षा-कोठामा हुने क्रियाकलाप, छलफल, प्रश्न सोध्ने र सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर दिने कार्यमा सक्रियताको साथ भाग लिएको कुरा अवलोकनको क्रममा थाहा पाइयो ।

(ग) अवलोकनको क्रममा मुसहर विद्यार्थीहरू तर्फ १५.५३% ले र गैर-मुसहर तर्फ ८३.३७% ले गृहकार्य तयार गरेको पाइयो । यसरी नै १८.२१% मुसहर र ६८.३२% गैर-मुसहर विद्यार्थीहरूले कक्षाकार्य गरेको पाइयो । यसरी गृहकार्य र कक्षाकार्य नगर्ने मुसहर विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्दा घरमा फुर्सद नभएर, नजानेर, थाहै नपाएर तथा रात्रीको समयमा घरमा बत्तीको व्यवस्था नभएर जस्ता प्रतिक्रिया पाइयो ।

(घ) मुसहर विद्यार्थीहरूले आफ्नो सर-सफाईमा खासै ध्यान दिइएको पाइएन । लामा-लामा नड, कपाल पाल्ने, मैला कपडा जस्ता दृष्यहरू अवलोकनको क्रममा देखियो । विद्यार्थी अवलोकन पछि शिक्षकहरूसँग छलफल गर्दा आमा-बाबु र परिवारमा सर-सफाई सम्बन्धि चेतना र ज्ञान नभएको र घरको वातावरण नै सर-सफाई प्रति वेवास्ता गर्ने किसिमको जस्तो साँघुरो, घरगोठ सँगै, जाँडरक्सका अधिक प्रयोग र काम गर्दा फूसद नमिल्ने जस्ता प्रतिक्रिया पाइयो भने अन्य समुदायमा चेतना र सामाजिक प्रभावले गर्दा छोरा-छोरीहरूलाई सर-सफाई प्रति विशेष ध्यान नपुर्‍याएको पाइयो ।

(ङ) कक्षा-कोठा अवलोकनको क्रममा लगभग २०% विद्यार्थी विद्यालयमा कपि, कलम बिना आउने र विद्यालय समयमा नआउने गरेको पाइयो । यस बारेमा विद्यालय शिक्षकहरूसँग छलफल गर्दा गरिबीको कारणले गर्दा समयमा कपि, कलम, विद्यालयको पोशाक किन्न अभिभावकहरूले नसक्ने परिश्रम गरेको पैसाले पेट पाल्न नपुग्ने साथै ठिक समयमा अभिभावकले खाना र लुगा व्यवस्था नगरिदिँदा विद्यालयमा ढिलो आउने गरेको भन्ने प्रतिक्रिया पाइयो ।

४.३. नमुनामा परेका विद्यालयहरूमा मुसहर विद्यार्थीको कक्षा दोहर्‍याउने अवस्था

नमुनामा परेका तिन वटा विद्यालयको प्राथमिक तहका विद्यार्थी भर्नाका आधारमा मुसहर विद्यार्थीहरूको कक्षा दोहर्‍याउने विवरण तालिका नं. ६ देखाइएको छ ।

तालिका ६

मुसहर विद्यार्थीहरूको कक्षा दोहर्‍याउने विवरण

विद्यालयको नाम	जम्मा मुसहर विद्यार्थी संख्या			जम्मा कक्षा दोहर्‍याउने संख्या		
	भर्ना जम्मा	केटा	केटी	केटा	केटी	जम्मा
श्री शिशु क. ज. मा. वि. हरिभवन, करहिया	६०	४१	१९	४ (९.७५%)	५ (२६.३१%)	९ (१५%)
श्री ५ महेन्द्र प्रा.वि. रंजितपुर	५७	३४	२३	४ (११.७७%)	६ (२६.०८%)	१० (१७.५४%)
श्री मनपुरन नि.मा.वि. भैरवपुर	५१	३०	२१	९ (३१.१०%)	७ (३३.३३%)	१६ (३१.३७%)
जम्मा संख्या(%)	१६८	१०५	६३	१७ (२६.१९%)	१७ (२६.१९%)	३५ (२०.८३%)

स्रोत : विद्यालय सर्वेक्षण फारम २०६९,

तालिकामा सबै भन्दा बढी कक्षा दोहर्‍याउनेमा सबभन्दा बढी श्री मनपुरन नि.मा.वि. मा ३१.३७% रहेको देखियो भने सबभन्दा कम श्री शिशु कल्याण जनता उ.मा.वि.मा रहेको छ । हरिपुर स्रोत केन्द्रमा रहेका जम्मा ३ वटा विद्यालयको अध्ययन गर्दा मुसहरका जम्मा २०.८३% बालबालिकाले कक्षा दोहर्‍याउछन् ।

४.४. मुसहर विद्यार्थी र अन्य (बाहुन, क्षेत्री) विद्यार्थीको प्राथमिक तहमा उत्तिर्ण र अनुत्तिर्ण संख्या

छनौट नमुनामा परेका विद्यालयहरूको २०६७-०६९ सालको मुसहर र अन्य विद्यार्थीहरूको जम्मा भर्ना उत्तिर्ण र अनुत्तिर्ण विद्यार्थीको जोड विवरणलाई निम्न तालिकाबाट देखाउन सकिन्छ ।

तालिका - ७

क्र.सं.	विद्यालय को नाम	मुसहर विद्यार्थी उत्तिर्ण संख्या	मुसहर विद्यार्थी अनुत्तिर्ण संख्या	जम्मा मुसहर संख्या	जम्मा बाहुन,क्षेत्री र अन्य उत्तिर्ण	जम्मा बाहुन,क्षेत्री र अन्य अनुत्तिर्ण
१.	श्री मनपुरन नि.मा.वि. भैरवपुर	११६	४९	१६५	७८०	४१
२.	श्री ५ महेन्द्र प्रा.वि. रंजितपुर	२०३	९२	२९५	११८४	४०
३.	श्री शिशु क. ज. उ.मा.वि. हरिभवन, करहिया	९७	२४	१२१	६९७	४५
		४१६ (७१.६०%)	१६५ (२८.३९%)	५८१ (१००%)	२६६१ (९५.४७%)	१२६ (४.५%)

स्रोत-स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७-२०६९,

नोट :- (कोष्ट भित्र देखाईएको प्रतिशतले उत्तिर्ण-अनुत्तिर्ण प्रतिशत जनाउँछन् ।)

माथिको तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने २०६७-२०६९ सालको मुसहर बालबालिका र अन्य (बाहुन, क्षेत्री र अन्य) को परिक्षालाई हेर्दा अन्य समुदायको बालबालिकाको उत्तिर्ण दर सबैभन्दा बढी (९५.४७%) र अनुत्तिर्णदर सबैभन्दा कम (४.५२%) रहेको पाइयो भने त्यसको तुलनामा मुसहर बालबालिकाको उत्तिर्ण दर कम अर्थात (७१.६०%) र अनुत्तिर्ण दर बढी (२८.३९%) रहेको पाइयो ।

४.५. मुसहर बालबालिकाको कक्षा छोड्ने विवरण (२०६७-२०६९)

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	जम्मा विद्यार्थी भर्ना संख्या			कक्षा छोड्ने विद्यार्थी संख्या	
		केटा	केटी	केटा	केटी	जम्मा
१.	श्री मनपुरन नि.मा.वि. भैरवपुर	३०	२१	४	७	११
२.	श्री ५ महेन्द्र प्रा.वि. रंजितपुर	३४	२३	५	६	११
३.	श्री शिशु कल्याण जनता उ.मा.वि. हरिभवन, करहिया	३१	१९	३	७	१०
जम्मा		९५ (६०.८१%)	६३ (३९.८७%)	१२ (३.७५%)	२० (६.२५%)	३२ १०%

स्रोत- स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९,

नोट :-कोष्ट भित्र देखाइएको संख्याले मुसहर केटा-केटीको कक्षा छोड्ने प्रतिशतलाई जनाउँछ ।

तालिकामा हेर्दा जम्मा भर्ना भएका मुसहर विद्यार्थीहरू मध्ये (३.७५%) केटा र (६.२५%) केटीले (०६७-०६९) सालको रेकर्ड अनुसार कक्षा छोड्ने गरेको पाइयो । हरिपुर स्रोत केन्द्रमा रहेका ३ वटा प्राथमिक विद्यालयमा कक्षा छोड्ने विद्यार्थीहरू (१०%) रहेका छन् । यस अध्ययनबाट ३ वटा विद्यालयमा मुसहर केटा भन्दा केटीहरूले कक्षा बढी छोडेको देखियो ।

४.६. विद्यालय छोड्ने कारण र तिनमा देखिएको सामाजिक सांस्कृतिक प्रभाव

यस अध्ययनको एउटा प्रमुख उद्देश्य प्राथमिक तहमा विद्यार्थीहरूले विद्यालय छोड्ने कारण पत्ता लगाउनु हो । यो उद्देश्य प्राप्तिको लागि विद्यालय छोड्ने कूल विद्यार्थी मध्ये १० जना र विद्यालय छोडेका विद्यार्थीहरूका अभिभावकहरूसँग अन्तरवार्ता लिइएको थियो । यसै गरि छनौट गरिएका ३ वटा विद्यालयका प्रधानाध्यापकसँग पनि अन्तरवार्ता र छलफल गरिएको थियो प्र.अ. द्वारा व्यक्त गरिएका बिचारहरूमा प्राथमिकतहमा विद्यालय छोड्ने कारणहरू निम्नअनुसार छन् ।

(क) बालबालिकाहरू विद्यालय छोड्नुका कारणहरूमा प्रमुख कारण अभिभावकहरूको गरिबी देखियो । गरिबी कै कारणबाट बालबालिकाहरू सानै देखि आय-आर्जनका काममा संलग्न हुनुपर्ने र कतिपय बालबालिकासँग काँपी, कलम, पेन्सिल, लुगा समेत नभएर प्राथमिक विद्यालयमा उनीहरूको सिकाइ प्रभावकारी हुन नसकेको पनि भेटियो र त्यस्ता विद्यार्थी परिक्षामा समेत फेल हुने गरेको र अन्त्यमा विद्यालय छोड्नुपर्ने बाध्य भएको देखियो ।

(ख) विद्यालय छोड्नुको अर्को प्रमुख कारण अभिभावकहरूको अज्ञानता हो । भन्ने कुरा पाइयो । कतिपय अभिभावकहरूले आफ्ना छोरा-छोरीको शिक्षालाई महत्व दिएका थिएनन् । उनीहरूले विद्यालयमा छोरा-छोरीलाई विद्यालयमा भर्ना गरिसकेपछि आफ्नो दायित्व पुरा भएको महसुस गरेका

थिए । जनचेतनाको अभावका कारण कतिपय अभिभावकहरूले छोरीको शिक्षामा गरिएको लगानीलाई बढी उमेर मै गर्ने गरेका थिए ।

(ग) विद्यालय छोड्नु पर्ने अर्को कारण परिवारको आकार पनि भेटियो । धेरै बच्चा जन्माउने संस्कारले विद्यालय छोड्नुपर्ने समस्याहरू बढाएको देखियो । धेरै कालबालिकाहरूको लागि विद्यालय पोषाक, कपी, किताब किन्ने क्षमता नभएको कारणले पनि कयौं विद्यालय छोड्न बाध्य भएको पाइयो ।

(घ) यस क्षेत्रका मुसहर बालबालिकाहरू १०/१२ वर्षको उमेर मै अर्काको घरमा रोजगार र खानाको लागि काम गर्ने प्रचलनले पनि विद्यालय छोड्नेदर लाई बाढावा दिएको भेटियो ।

मथि उल्लेख गरिएका कारणहरूलाई अभिभावक तथा विद्यालय छोड्ने कालबालिकाहरूको व्यक्त गरिएका प्रतिक्रिया संग मिलाई समुहमा विश्लेषण गरिएको थियो ।

४.७. विद्यालयसँग सम्बन्धित कारणहरू

कअभिभावक तथा बालबालिकाहरूलाई सोधिएको विद्यालयसँग सम्बन्धित कारणहरूमा विद्यालयको पठन-पाठन तथा सिकाइ, वातावरण, विद्यालयले प्रदान गरेका सेवा-सुविधा तथा भौतिक सुविधा, विद्यालयमा शिक्षकहरू द्वारा गरिएको व्यवहार र विद्यालयमा साथिहरूले गरेका व्यवहारहरू रहेका थिए । यि कारणहरूको सम्बन्धमा अभिभावक तथा बालबालिकाहरू द्वारा व्यक्त प्रतिक्रियालाई निम्न अनुसार देखाइएको छ ।

तालिका ९

विद्यालयसँग सम्बन्धित कारणहरू	अभिभावक २० जना	बालबालिका जम्मा १२ जना	
		छात्र	छात्रा
विद्यालयको सिकाइ वातावरण तथा पठन पाठन सन्तोषजनक नभएको	२ जना (१०%)	---	---
विद्यालयमा भौतिक सुविधा प्रदान नगरिएकोले	३ जना (१५%)	२ (१७%)	---
शिक्षकहरूको भेदभावपूर्ण व्यवहार	२ जना (१०%)	---	२ (१७%)
विद्यालयमा साथिहरूले गरेको व्यवहारले	१ (५%)	३ (२५%)	३ (२५%)

४.८. प्राथमिक तहमा मुसहर छात्र-छात्राहरुको विद्यालय छोड्ने प्रवृत्ति

विद्यालयमा भर्ना भएर आफ्नो तहका शिक्षा पुरा नगरि विचैमा विद्यालय छोड्ने प्रवृत्तिलाई ड्रप-आउट भनिन्छ । यसरी भर्ना भएका बालबालिकाहरु विद्यालय विचैमा छोडी नेपालमा उपेक्षित उद्देश्य पुरा नभएर धेरै शैक्षिक क्षति भएको देखिन्छ । प्राथमिक तहको शिक्षा पुरा नगरि बालबालिकाहरु विचैमा विद्यालयबाट बाहिरिदा उनीहरुको भविष्य अन्धकारमय हुनुको साथै ग्रामिण नेपालका प्राथमिक उखान लागु हुन्छ । एक अध्ययनका अनुसार ग्रामिण नेपालका प्राथमिक विद्यालयमा हुने ड्रप-आउटको अवस्था र प्रमुख कारक तत्वहरुमा अशिक्षा, कमजोर आर्थिक अवस्था, कृषि पेशामा संलग्न, मजदुरी पेशा र ठूलो परिवार रहेको दलित केटा-केटीहरुमा आर्थिक मात्रामा ड्रप-आउट रहेको देखाएको छ । त्यसरी नै केटा-केटीहरुमा अधिक मात्रामा ड्रप-आउट दरमा वृद्धि भइरहेको ड्रप-आउटको आर्थिक अवस्था र अभिभावकहरुको चेतनासँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको कुरा देखाएको छ । सेरिड (१९९७) यही कुरालाई आचार्य (२०५८) ले पनि समर्थन गरेका छन् । उनका अनुसार गरिबीको कारणले गर्दा प्राथमिक तह भन्दा माथि पढ्न सक्ने उनीहरुको आर्थिक हैसियत छैन र प्राथमिक शिक्षाको कुनै भविष्य देखिदैनन् । जसको परिणाम स्वरुप बढी विद्यालय छोड्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैगरि नै धेरैजसो मुसहर बालबालिकाले विद्यालय छोड्नु पर्ने कारणहरुमा घरमा कामको बोझ बढी, परिवार ठूलो, अभिभावक अशिक्षित, माध्यमिक विद्यालय उमेर सम्म पनि प्राथमिक पढ्नु पर्ने र परिवारमा उपर्युक्त वातावरणले गर्दा विद्यालय छोड्नु परेको अध्ययनमा देखाइएको छ ।

४.९. प्राथमिक तहका बालबालिकाले विद्यालयमा नियमित हुनु र घरमा सामना गर्नु परेका समस्याहरु

प्राथमिक तहका विद्यार्थीले विद्यालय नियमित नजानु, विचैमा कक्षा छोड्ने, अनुत्तिर्ण हुने बालबालिकाले विद्यालय र घरमा सामना गरेका समस्यालाई तलको तालिकाबाट प्रदर्शन गरिएको छ ।

तालिका १०

क्र.सं.	समस्या	घरमा		विद्यालयमा	
		छ	छैन	छ	छैन
१.	शुल्क र शैक्षिक सामग्रीको उपलब्ध	१५ (८३.३३%)	३ (१५.६६%)	----	----
२.	पोशाकको उपलब्धताप्रतिशत	१५ (८३.३३%)	१५ (८३.३३%)	----	----
३.	खाजाको व्यवस्था प्रतिशत	३ (१५.६६%)	१५ (८३.३३%)	----	----

४.	सामाञ्जस्य (साथि वा शिक्षक)	१५ (८३.३३%)	३ (१५.६६%)	३ (१५.६६%)	१५ (८३.३३%)
५.	पढ्ने वातावरण प्रतिशत	४ (२२.२२%)	१४ (७७.७७%)	१४ (७७.७७%)	४ (२२.२२%)
६.	पढ्ने समय प्रतिशत	३ (१५.६६%)	१५ (८३.३३%)	१८ (१००%)	----
७.	सिकाइमा सहयोग प्रतिशत	३ (१५.६६%)	१५ (८३.३३%)	१४ (७७.७७%)	४ (२२.२२%)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९,

उपरोक्त तालिका अनुसार प्राथमिक तहमा विद्यालय जाने बालबालिकाहरूलाई घरबाट शुल्क, शैक्षिक सामाग्री र पोशाकको लागि ८३.३३% सहयोग भइरहेको छ भने खाजा, पानी १५.६६% घरबाट सहयोग भएको पाइएको छ । सामाञ्जस्य तर्फ घरमा बढी उपर्युक्त वातावरण छ भने विद्यालयमा ८३.३३% मात्र छ । पढ्ने वातावरण विद्यालय तर्फ ७७.७७% अनुकूल छ भने घरमा कामको कारणले १५.६६% ले मात्र अनुकूल छ, पढ्ने समय तर्फ विद्यालयमा नै बढी समयको उपलब्धता छ, घरमा १५.६६% समय मात्र बालबालिकाले पढ्ने समय पाउने गरेका छन् ।

सारंशमा भन्दा विद्यालयमा सिकाइ, पढ्ने वातावरण, समय बालबालिकाको लागि उपर्युक्त छ र घरमा उपरोक्त तर्फ समस्या नै रहेको पाइएको छ ।

अतः विद्यालय शिक्षामा मुसहर बालबालिकाको शिक्षामा देखिएको समस्या निम्न अनुसार रहेकोछ ।

- १) विपन्न पारिवारिक अवस्थाले गर्दा विद्यालयमा शिक्षण शुल्क, स्टेशनरी र पोशाकको व्यवस्था हुन नसकेर सहभागिता हुन नपाएको ।
- २) बालबालिकाको शिक्षाको चाहना विपरित पारिवारिक अवस्थाले बाध्यताबस उनीहरु बाल मजदुरीमा लागेका छन् ।
- ३) पढ्ने उमेर भन्दा बढी उमेर भएर विद्यालय शिक्षामा समाहित हुन लाज मानेका छन् ।
- ४) जाँड रक्सि खाने खराब संस्कृतिले गर्दा सानो उमेरमा नै कुलतमा लागेका छन् ।

अनुसन्धानका लागि छनोट गरिएका ३ वटै विद्यालयको प्राथमिक विद्यालयको सहभागिता सम्बन्धि लिइएको विवरणको आधारमा के प्रष्ट हुन्छ भने विद्यालय सुरु भर्ना भएका, विद्यार्थीमा अनुत्तिर्ण संख्या, कक्षा दोहर्चाउने संख्या र बिचैमा छाड्ने संख्या पनि पाइएको छ जुन माथिका तालिका (६, ७ र ८) मा दिइएको छ ।

४.१०. अध्ययन छनोटमा परेका विद्यालय, प्र.अ र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षको नामावली विवरण

तलिका नं. ११

विद्यालय प्र.अ. र वि.व्य.स.का अध्यक्षको नामावली विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	प्र.अ. को नाम	अध्यक्षको नाम
१.	श्री मनपुरन नि.मा.वि. भैरवपुर	श्री रविन्द्र कु. कर्ण	श्री खेन्हाइ चौधरी
२.	श्री ५ महेन्द्र प्रा.वि. रंजितपुर	श्रीमती मिन उप्रेति	श्री मान ब. खड्का
३.	श्री शिशु कल्याण जनता उ.मा.वि. हरिभवन, करहिया	श्री बद्रीनाथ कोइराला	श्री मान ब. खड्का

स्रोत - स्थलगत भ्रमण अध्ययन, २०६९,

४.११. मुसहर समुदायमा पर्ने विभिन्न जातहरूको विवरण

-) मुसहर
-) सदा
-) माभी
-) तत्मा
-) मुखिया
-) मलाहा

४.१२. मुसहर बालबालिकाको शैक्षिक सहभागिता बढाउनका लागि सरकारी संस्थाहरुले खेलेको भुमिका

जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाही जि.शि.का. सर्लाहीबाट संकलन गरेको प्रश्नावली र डायरी रिपोर्टको आधारमा मुसहर बालबालिकाको विद्यालय, उमेर समुहको विद्यालय जाने बालबालिकाको कुनै छुट्टै तथ्याङ्क राखेको पाइएन ।

प्रश्नावली सोधिएको निश्कर्ष यस प्रकार छ

-) विभिन्न संघ-संस्थाहरुको साभेदारीमा मुसहर समुदायमा बाल विकास केन्द्रहरु सञ्चालन गरिएको छैन ।
-) बालबालिकाहरुको नियमित रुपमा विद्यालय पठाउनु पर्दछ भन्ने धारणाको विकास सम्बन्धमा मुसहर बस्तिमा जागरण कार्यक्रमहरु गरिएको पाइयो ।
-) सार्वजनिक विद्यालयहरुले मुसहर बालबालिकाको शैक्षिक स्तर वृद्धि गर्न गराउनको लागि कुनै पनि शुल्क नलिएको तथा जि.शि.का. बाट प्राप्त छात्रवृत्ति नियमित दिएको पाइयो ।

शोधकर्ताको अवलोकन (डायरी रिपोर्ट)

अधिकांश मुसहर समुदायका मानिसहरु कमारो भएकोले बेरोजगारी अथवा अर्धरोजगारीको स्थितिमा भएकोले आफ्ना बालबालिकाहरुलाई विद्यालय पठाउन सकेका छैनन् । यिनीहरुको घरको आर्थिक अवस्था दयनिय छ । घर, आँगन सफा सुगधर छैनन्, खाना पकाउन कोठा छुट्टै छैन । प्रायः पानी जम्ने र उब्जाउ नहुने ठाउँमा उनीहरुको व्यवस्था गरिएको छ । उनिहरुले श्रम गरेर उत्पादन गर्नको लागि आफूसँग खेतबारी छैन । यी मुसहर समुदायले चाहेर पनि पैसाको अभावमा विद्यालयमा सबै बालबालिकाहरुलाई पठाउन सकेका छैनन् । आर्थिक स्रोत जुटाउन र परिवारको लालन-पालनको लागि पनि बाध्यताबश बालबालिकाहरुलाई बालमजदुरीमा संलग्न गराएका छन् । मुसहर समुदायको घरमा रुढीवादी परम्परा भएकोले कम उमेरमा विवाह भएकाहरु पनि पाइएका छन् । यसको साथै मुसहर परम्परागत रूपमा जाँड रक्सी खाने बानि भएकाले खाद्यान्नलाई जाँड रक्सी बनाउन प्रयोग गरिएको र सो नभएमा दैनिक मजदुरीको अधिकांश रकम जाँड-रक्सीमा खर्च गरेको पाइएको छ । परम्परागत रूपमा माछा मार्ने, मुसाको शिकार गर्ने, माटो खन्ने गरेकाले सो कामको लागि अति आवश्यक कार्य र दैनिक मजदुरी समेत त्याग्ने गरेको पाइयो ।

माथि उल्लेखित विभिन्न प्रश्नावली र अन्तरवार्ता फारमको सार डायरी टिपोटहरुबाट थाहा हुन्छ की प्राथमिक उमेरका मुसहर बालबालिकाहरुलाई शिक्षाको मूल धारामा समाहित गर्नको लागि मुसहर अभिभावक, सरकारी र गैर-सरकारी निकायहरुले गरेको सहयोगको बाबजुद पनि सबै प्राथमिक उमेरका बालबालिकाहरुका विद्यालयमा पहुँच हुन सकेको छैन । रुढीवादी सोचाइमा खास परिवर्तन आएको पाइन्न । सरकारी पक्षबाट ठोस रूपमा बालबालिकाको पहुँच निर्वाध रूपमा विद्यालय सम्म पुर्‍याउने कार्यक्रम रहेको छैन, खुद भर्नादर र सहजै देखिने भर्नादर एकदमै कम पाइएको छ । मुसहर समुदायमा आफ्नो जिविकोपार्जनका लागि चिन्तित छन् । बेरोजगार अथवा अर्धरोजगार छन् । शिक्षामा लगानि गर्ने सोच भोको पेट रहेर गर्न सकिरहेका छैनन् ।

परिच्छेद पाँच :

प्राप्ती, निष्कर्ष तथा सुभावहरु

५.१. प्राप्ती

शैक्षिक सहभागिता भित्र विभिन्न कुराहरु जस्तो शैक्षिक अवस्था, भर्ना, कक्षा उपस्थित, सहभागिता, उत्तिर्ण, अनुत्तिर्ण, कक्षा छाड्ने, कक्षा दोहोर्चाउने आदि कुरा पर्दछन् । यी सबै मध्ये यहाँ भर्ना संख्या सहभागिता विचैमा कक्षा छाड्नेदरलाई एउटा शैक्षिक समस्याको रूपमा लिएको हो । हाम्रो देशमा एउटा गम्भिर समस्याको रूपमा देखा पर्नका साथै अन्य एसियाली देशको तुलनामा नेपालको उच्च रहेको देखिन्छ ।

-) यस अध्ययन क्षेत्रका ३ वटा विद्यालयको शैक्षिक सहभागिता (२०६७-२०६९) को तथ्याङ्क हेर्दा सबैभन्दा कम सहभागिता मुसहर समुदायका बालबालिकाको पाइयो ।
-) विद्यालयमा शुल्क र शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता र पोशाक उपलब्धताको कारणले ८३.३३% बाट मात्र घरमा व्यवस्था रहेको प्रतिक्रिया पाइयो ।
-) मुसहर बालबालिकाको विद्यालयमा सहभागिता वृद्धि गर्नका लागि विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुने, विद्यार्थीलाई पुरस्कार को व्यवस्था गरेको, शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराउने गरेको, मुसहर समुदायले विवाह गर्ने उमेर बढाएको, प्रोढ र बाल शिक्षा सञ्चालन गरेको पाइयो ।
-) अध्ययन क्षेत्रका मुसहर बालबालिकालाई नियमित रूपमा विद्यालय जान मन लागे तापनी घरको काम बढी गर्नुपर्ने कारण कमजोर आर्थिक अवस्थाको कारण पारिवारिक कारणले गर्दा विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुन नसकि शिक्षामा पछि परेको अध्ययनबाट देखियो ।
-) मुसहर बालबालिकाले घरमा बढी काम गर्नुपर्ने, सानै उमेरमा विवाह गरिदिने परम्परा, विद्यालय उमेर भन्दा बढी उमेर भएकोले पढ्न जान लाज मान्ने आदि कारणले गर्दा १००% मुसहर बालबालिका विद्यालयमा उपस्थित हुन नसकेको देखियो ।
-) शिक्षा कार्यालय सर्लाही ले S.I.P. मा आधारित विकास कार्यक्रम अन्तर्गत विद्यालयमा भर्ना भएका (५-९) वर्षका बालबालिकाहरुलाई भर्ना भएका प्रति बालबालिकाका रु.१५०

का दरले शैक्षिक गुणस्तर वृद्धिका लागि विद्यालयले खर्च गर्न पाउने गरि विद्यालय कोषमा एकमूठ रकम वितरण गरेको देखियो ।

५.२. निष्कर्ष

अध्ययन क्षेत्रको विश्लेषण र हात लागेको उपलब्धीहरुबाट शोधकर्ता द्वारा निम्न लिखित निष्कर्षहरु निकालिएको छ । यी निष्कर्षहरुले राष्ट्रिय प्रतिनिधीत्व गर्दै शैक्षिक क्षेत्रमा पनि निर्णायक भूमिका खेल्न सक्दछन् भन्ने कुरालाई नकार्न सकिदैन ।

अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयको प्राथमिकतहमा मुसहर बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था भन्दा अन्य जातिमा बाहुन, क्षेत्री र अन्य को मापदण्ड राम्रो देखियो । आर्थिक र पारिवारिक रूपले पछि परका समुदाय हरेक क्षेत्रमा पछि पर्दा रहेछन् । वास्तवमा सामाजिक स्तरको मेरुदण्ड नै आर्थिक स्थिति देखियो । मुसहर समुदाय परम्परागत रुढीवादी शैलीमा चल्लाले अभिभावकहरुमा शैक्षिक चेतनाको कमिले गर्दा बालबालिकामा त्यसको प्रभाव पर्ने र विद्यालय नजाने र बिचैमा कक्षा छोड्ने गर्नाले शैक्षिक अवस्था पछि परेको देखियो । मुसहर बालबालिकाको विद्यालयमा भर्ना, उपस्थिति र कक्षा छाड्नेदरमा सामाजिक परिवेशले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको देखियो ।

मुसहर बालबालिकाको वार्षिक नतिजा ७१.६०% र अनुत्तिर्ण २८.३९% पाइयो भने अन्य समुदायको ९५.४७% उत्तिर्ण र ४.५२% अनुत्तिर्ण रहेको छ ।

५.३. सुझावहरु

यस अध्ययनमा देखिएका र भोगिएका कुराहरुको आधारमा निम्न प्रकारका व्यवहारिक सुझाव पेश गरिएको छ ।

प्राथमिक तहसम्म पूर्ण निःशुल्क भनिए तापनि कार्यान्वयनमा पूर्ण निःशुल्क नभई विभिन्न बाहानामा विद्यालयले शुल्क उठाउने गर्दा व्यवहारीक कठिनाइ परेको छ । त्यस तर्फ सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण भई छिटो भन्दा छिटो अपेक्षित समूहलाई लागु गरिनु पर्दछ ।

) जेहेनदार र सुविधाविहिन मुसहर बालबालिकालाई विद्यालयमा वा अन्य संस्थाको

तर्फबाट दिने सहयोग नगद वा जिन्सी जे भए पनि निरन्तर रूपमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई दिई रहनु पर्दछ र दिने परिणाममा क्रमिक रूपमा वृद्धि गर्नुपर्छ ।

) मुसहर बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा व्यापक सहभागिता जुटाउनका लागि सबैलाई

एउटै धरातलमा नराखि राष्ट्रिय स्तरबाटै छुट्टै आरक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्छ । आरक्षण

गर्दा वस्तु-स्थितिलाई बुझेर मात्र गर्नुपर्छ ।

-) मुसहर बालबालिकाको शैक्षिक अवस्थामा सुधार ल्याउन र विद्यालयमा पढ्ने र पढाउने देखि लिएर उनीहरूको पारिवारीक वातावरण, सरसफाई, स्वास्थ्य, खानपिन जस्ता संस्कारमा सुधार ल्याउनु पर्ने देखिन्छ । पढ्ने र पढाउने व्यक्ति बिच एउटै परिवारको जस्तो सम्बन्ध बनाउनु पर्दछ । शिक्षण प्रविधी दोहरो वा अन्तरक्रिया अपनाउनु पर्दछ ।
-) लक्षित मुसहर समुदाय भित्र परम्परा देखि चलि आएको अन्धविश्वास, कूसंस्कार, कूप्रथा छुटाउन शिक्षक बुद्धिजीवि एवमं समाजसेवी मिलेर समाजमा जागरण कार्यक्रम, सडक नाटक का साथै दण्ड र पुरस्कार आदि कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
-) मुसहर बालबालिकालाई छात्रवृत्ति, पोशाक वितरण, प्रशंसा जस्ता सकारात्मक र विभेदका कार्यक्रमहरु सरकारी पक्षबाट सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

- कोइराला, विधानाथ (२०६१), 'सार्थक शिक्षाबाट बालश्रमको अन्त्य गरौं" बाल सरोकार केन्द्र काठमाण्डौं, : नेपाल बाल मजदूर सरोकार केन्द्र
- कोइराला, विधानाथ र श्रेष्ठ, चन्द्र बहादुर (२०५९) शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार काठमाण्डौं, : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार
- खनाल, पेशल (२०६४), शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति काठमाण्डौं, सनलाईट पब्लिकेशन, अधिकारी, बिष्णु प्रसाद (२०६३), माध्यमिक शिक्षक दिग्दर्शन, काठमाण्डौं : आशिष पुस्तक भण्डार ।
उच्च राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन (२०५५), काठमाण्डौं : शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालय
- साउंद, हर्क बहादुर (२०६४), थरु बालबालिकाहरुको शिक्षामा सहभागिता अध्ययन स्नातकोत्तरतह शोधपत्र, शिक्षा शास्त्र, केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि.वि. काठमाण्डौं :
- पौडेल, गुरु प्रसाद (२०६४), बोटे जातिका बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्था स्नातकोत्तरतह शोधपत्र, शिक्षा शास्त्र सरत गण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, चितवन
- विभिन्न समुदायको जातिगत विवरण बूलेटिन (२०६७-०६८) केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
- Sharma, Chiranjivi and Sharma Nirmala (2060) :. Philosophical Found Sociological Condaton of Education, Kathmandu M.K. Publishers and Distributors,*
- Bhotahiti Khanal, Shri Prasad (2062) :- Programme Education, Kathmandu Jupiter Publishers and Distribute*
- CERID (2001) . An Inquiries in the case of Primary School Dropout Rural Nepal, Kathmandu: Author.*

अनुसूचीहरू

पेज नं.

१. प्र.अ./शिक्षकको लागि तयार पारिएको प्रश्नावली
२. मुसहर बालबालिकाको अभिभावक अन्तरवार्ता अनुसूची
३. विद्यालयका बालबालिकाहरूको लागि प्रश्नावली
४. विद्यालय व्यवस्थापन समितिका लागि प्रश्नावली
५. मुसहर विद्यार्थीको कक्षाकोठा क्रियाकलापमा सहभागिताको अवलोकन फारम
६. विद्यालयका शिक्षकका लागि प्रश्नावली
७. जि.शि.का. सर्लाहीका लागि प्रश्नावली
८. प्रधानाध्यापकका लागि प्रश्नावली
९. शैक्षिक शत्र २०६८-०६९ सालमा विद्यालय भर्ना, उत्तिर्ण संख्या, कक्षा दोहर्याउने र विचैमा कक्षा छोड्ने मुसहर बालबालिकाहरूको विवरण

अनुसूची १

कृपया तल दिएका प्रश्नको निर्देशन बमोजिमको उपयुक्त उत्तरमा () लगाउनुहोस् ।

विद्यालयको नाम :

प्र.अ./शिक्षक नाम :

लिङ्ग/जात :

मिति :

१. तपाईंको विद्यालयमा मुसहर बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था कस्तो छ ?

(क) धेरै राम्रो (ख) राम्रो (ग) ठीकै (घ) नराम्रो

२. यदि राम्रो छ भने के-के कारणले होला ?

(क) बालबालिकाहरूलाई पढाउनु पर्दछ भन्ने चेतनाको विकास ।

(ख) विद्यालयको शैक्षिक वातावरण राम्रो हुनाले ।

(ग) शिक्षकहरूले राम्रो पढाउने हुनाले ।

३. तपाईंको विद्यालयमा मुसहर विद्यार्थीहरूको सहभागिता कस्तो छ ?

(क) राम्रो (ख) नराम्रो (ग) ठीकै (घ) धेरै राम्रो

४. मुसहर बालबालिकाहरूको शैक्षिक वृद्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू के-के होला ?

(क) आर्थिक पक्ष (ख) सामाजिक पक्ष (ग) व्यक्तिगत पक्ष (घ) पारिवारिक पक्ष

५. मुसहर छात्र-छात्राहरूको दैनिक गृहकार्यको अवस्था कस्तो छ ?

(क) दैनिक गर्छन् (ख) प्रायजसो गर्छन् (ग) कहिलेकाही गर्छन् (घ) गर्दैनन्

६. मुसहर बालबालिकाहरूले विचैमा कक्षा छाड्ने कारण के होला ?

(क) प्राथमिक उमेर भन्दा बढी उमेर हुनु

(ख) परिवारले पढाई छोड्न बाध्य बनाउनु

(ग) सानो उमेरमा विवाह हुनु

अनुसूची २

मुसहर विद्यार्थीहरूको शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन गर्न अभिभावकका लागि तयार पारिएको अन्तरवार्ता प्रश्नावली :-

१. नाम.....
२. ठेगाना, गाउँ.....वार्ड नं..... गा.वि.स.....
३. उमेर लिङ्ग..... महिला पुरुष
४. शिक्षा (क) साक्षर (ख) निरक्षर
५. सार भएमा शिक्षाको किसिम
(क) औपचारिक (ख) अनौपचारिक (ग) पास गरेको कक्षा
६. परिवारको आकार र शैक्षिक स्थिति

क्र.सं.	नाम	उमेर	घरमूलीसंग सम्बन्ध	लिङ्ग	शैक्षिक योग्यता	अध्ययनरत कक्षा	बिचैमा छोडेको भए	
							कति कक्षा	कारण
१.								
२.								
३.								
४.								
५.								
६.								
७.								

७. तपाईं आफ्ना केटा-केटीको पढाइमा सहयोग गर्नुहुन्छ ? किन ?

८. परिवारको आमदानीको स्रोतहरू के-के छन् ?

(क) कृषी (ख) नोकरी (ग) व्यापार (घ) मजदुरी

९. विद्यालय जाने केटा-केटीलाई नियमित विद्यालय पठाउनु हुन्छ ?

१०. आफ्ना केटा-केटीलाई काममा कतिको लगाउनु हुन्छ ?

११. मुसहर बाल-बालिकाहरूले बिचमा विद्यालय छोड्नुको कारण के-के होलान् ?

.....
१२. मुसहर बाल-बालिकाहरुले विचैमा विद्यालय छोड्ने प्रवृत्ति हटाउन के-के गर्नुपर्ला ?
.....

१३. मुसहर विद्यार्थीहरुलाई विद्यालयमा नियमित गराइ माथिल्लो स्तर सम्म अध्ययन गराउन
के-के गर्नुपर्ला ?

अनुसूची ३

विद्यालय जाँदै गरेका बालबालिकाहरुका लागि प्रश्नावली

नाम :

लिङ्ग :

वार्ड :

नं. :

विद्यालयको नाम :

कक्षा :

१. तपाईं विद्यालय जानुहुन्छ कि जानुहुन्न ?

.....

२. तिमिललाई स्कूल मन पर्छ कि घर ?

.....

३. विद्यालय जानुहुन्न भने किन जानुहुन्न ?

(क) घरायसि कामको कारण / आमा बुवाले नपठाएको कारणले ()

(ख) सहपाठीको हेपाई वा भगडाको कारणले ()

(ग) शिक्षकको डरको कारणले ()

(ङ) मातृभाषमा पाठ्यपुस्तक र शिक्षणको व्यवस्था नभएकोले ()

४. जानु हुन्छ भने कति कक्षामा पढ्नु हुन्छ ? कक्षा

५. कक्षा शिक्षकहरुले के-कस्तो व्यवहार गर्ने गरेका छन् ?

.....

६. तपाइलाई विद्यालय जानुपर्छ जस्तो लाग्छ कि लाग्दैन, लाग्छ भने किन ?

.....

७. तपाइलाई विद्यालयले के गरेमा विद्यालय छाड्नु हुन्न ?

.....

अनुसूची ४

विद्यालयको नाम : ठेगाना :.....

अध्यक्षको नाम

१. व्यवस्थापन समितिको बैठक नियमित रूपमा गरिरहनु भएको छ ?

(क) गरिरहेका छौं (ख) आवश्यक परेमा मात्र गछौं

(ग) गरिरहेका छैनौं (घ) अन्य

२. शिक्षकको शिक्षण क्रियाकलापबाट विद्यार्थी सन्तुष्ट छन् ?

(क) छन् (ख) थोरै मात्रामा सन्तुष्ट छन् (ग) छैनन् (घ) अन्य

३. अभिभावकको शिक्षा प्रति कस्तो दृष्टिकोण छ ?

(क) सकारात्मक (ख) मिश्रित (ग) नकारात्मक (घ) अन्य

४. कुन पक्षमा सबैभन्दा बढी विद्यार्थीहरु अनुत्तिर्ण हुन्छन् ?

.....

५. अनुत्तिर्ण, कक्षा छोड्ने, दोह-चाउनेमा कुन जातिको संख्या बढी छ ?

(क) दलित (ख) मुसहर (ग) ब्राह्मण (घ) क्षेत्री

६. मुसहर विद्यार्थीहरु किन विचैमा पढाइ छाड्छन् ?

(क) घरको कामले फूर्सत नभएर (ख) पढ्न मन नलागेर

(ग) अभिभावकको शिक्षा प्रति चेतनाको कमिले (घ) अन्य

७. विचैमा पढाइ छोड्ने प्रवृत्तिलाई रोक्न के गर्नुपर्ला ?

(क) अभिभावकहरुलाई सचेत गराउनुपर्ला

(ख) छात्रवृत्ति दिनुपर्ला (ग) विद्यार्थीहरुलाई प्रोत्साहन दिनुपर्ला

अनुसूची ५

फारम (रुजुसूची) :

विद्यालयको नाम :

कक्षा :

गा.वि.स. :

वडा :

सि.नं.	विद्यार्थी क्रियाकलाप	मुसहर (टिप्पणी)	गैरमुसहर (टिप्पणी)
१.	काक्षामा ध्यान दिएर सुन्छ		
२.	विषयसंग सान्दर्भिक प्रश्न सोध्छ		
३.	शिक्षकले सोधेको प्रश्नको उत्तर सोध्छ		
४.	छलफलमा सहभागी हुनेछ		
५.	कक्षा कार्य गर्दछ		
६.	गृहकार्य गरेर ल्याउँछ		
७.	अरु विद्यार्थीसँग मिलेर बस्छ		
८.	कपी कलम लिएर स्कूल आउँछ		
९.	अतिरिक्त क्रियाकलापमा भाग लिन्छ		
१०.	सह-क्रियाकलापमा भाग लिन्छ		

अनुसूची ६

विद्यालयका शिक्षक शिक्षिकाका लागि प्रश्नावली :

विद्यालयको नाम :

योग्यता :

प्र.अ., शिक्षक र शिक्षिकाका नाम :

शिक्षण अनुभव :

१. तपाईंको विद्यालयमा धेरै विद्यार्थी कुन कक्षामा भर्ना हुन्छन् ?

(क) १ (ख) २ (ग) ३ (घ) ४ (ङ) ५

२. कक्षामा भर्ना भएका मध्ये कुन कक्षामा उपस्थितिदर बढी छ ?

(क) (ख) (ग) (घ) (ङ)

३. कक्षामा अनुत्तिर्ण विद्यार्थीहरूमा कुन जातिका विद्यार्थीहरूको संख्या बढी हुन्छ ?

(क) मुसहर (ख) थारु (ग) ब्राम्हमण (घ) क्षेत्री (ङ) दलित

४. मुसहर बालबालिकाले कुन कारणले विचैमा पढाइ छाड्छन्होला ?

(क) आर्थिक (ख) सामाजिक (ग) चेतनाको कमि (घ) अन्य

५. मुसहर बालबालिकाहरू पढाइमा उत्सुक देखिन्छन् ?

(क) देखिन्छन् (ख) थोरै मात्र देखिन्छन् (ग) देखिदैनन्

६. मुसहर विद्यार्थीहरूले विचैमा पढाइ छाड्नुमा को प्रमुख जिम्मेवार को छ ?

(क) समाज (ख) विद्यालय (ग) शिक्षक (घ) अभिभावक

७. विचैमा मुसहर विद्यार्थीहरूले पढाइ छाड्नुलाई रोकथाम गर्न कुनै सुझाव दिनु हुन्छ कि ?

.....

अनुसूची ७

(क) जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीका लागि प्रश्नावली

(ख) संघ-संस्थाहरुका लागि प्रश्नावली

कर्मचारीको नाम, ठेगाना :.....

मिति :..... पद :.....

आवश्यकता अनुसार सही () खालि ठाउँमा भरी सहयोग गरिदिनुहोला ।

१. यस जिल्लामा प्रा.वि. तहमा अध्यनरत मुसहर विद्यार्थीको तथ्याङ्क अनुसार छोटकरीमा उल्लेख गरिदिनुहोस् ।

छात्र (.....) छात्रा (.....)

२. मुसहर विद्यार्थीहरुको शैक्षिक विकासका लागि त्यस संस्थाबाट कुनै कार्यक्रम रहेको छ भने उल्लेख गरिदिनुहोस् ।

.....
.....
.....

३. मुसहर बालबालिकाहरुको अभिभावकहरुमा “बालबालिकाहरुलाई विद्यालय नियमित पठाउनु पर्दछ”भन्ने धारणाको विकास सम्बन्धि कुनै कार्यक्रम रहेको छ भने उल्लेख गरिदिनुहोस्, नभएमा त्यस सम्बन्धि सुझाव दिनुहोस् ।

.....
.....

अनुसूची ८

प्रधानाध्यापकका लागि प्रश्नावली

विद्यालयको नाम :

गा.वि.स. :

ठेगाना :

वार्ड नं. :

प्रधानाध्यापकको नाम :

शिक्षण अनुभव :

१. तपाईं शिक्षण पेशामा लागेको कति वर्ष भयो र यसबाट सन्तुष्ट हुनुहुन्छ कि हुनुहुन्न ?

.....

२. प्राथमिक तहमा बालबालिका बढाउन के गर्नुपर्ला ?

.....

.....

.....

३. विद्यार्थीहरूले कक्षा दोह्याउने कारणहरू के-के हुन् ?

.....

.....

४. तपाईंको विद्यालयमा शैक्षिक उपलब्धि कम हुने जातिहरू कुन-कुन हुन् र किन यस्तो हुन्छ ?

.....

५. बालबालिकाहरूको प्राथमिक तह पार नगर्ने छोड्ने कारणहरू के-के हुन् ?

.....

मुसहर विद्यार्थीहरूको कक्षाकोठा क्रियाकलापमा सहभागिता हेर्नको लागि तयार पारिएको अवलोकन

फारम

अनुसूची ९

शैक्षिक सत्र २०६८-२०६९ सालमा विद्यालयमा भर्ना हुने, उत्तिर्ण संख्या, कक्षा दोहर्चाउने र बिचैमा विद्यालय छोड्ने मुसहर बालबालिकाको विवरण ।

विद्यालयको नाम :

गा.वि.स.:

वार्ड नं.:

कक्षा	विवरण	विद्यार्थी भर्ना		सुरु		अनुत्तिर्ण संख्या		कक्षा दोहर्चाउने		बिचैमा छोड्ने अनुत्तिर्ण संख्या		कक्षा संख्या	
		२०६८	२०६९	२०६८	२०६९	२०६८	२०६९	२०६८	२०६९	२०६८	२०६९	२०६८	२०६९
१	छात्र												
	छात्रा												
२	छात्र												
	छात्रा												
३	छात्र												
	छात्रा												
४	छात्र												
	छात्रा												
५	छात्र												
	छात्रा												